

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Керівник:

к. і. н., старший викладач

Гаргаун Яна Ігорівна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

директор Одеського

археологічного музею НАН

України,

к. і. н., доцент

Піструіл Ігор Володимирович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 634 М

Юрчук Богдан Сергійович

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

<u>Інститут, факультет, відділення</u>	<u>факультет політичних наук</u>
<u>Кафедра, циклова комісія</u>	<u>кафедра історії</u>
<u>Рівень вищої освіти</u>	<u>другий (магістерський)</u>
<u>Спеціальність</u>	<u>032 «Історія та археологія»</u> (шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Юрчуку Богдану Сергійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи): Культурне життя Західної України в період нацистської окупації

керівник проєкту (роботи): Гаргаун Яна Ігорівна, к.і.н., старший викладач
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання студентом проєкту (роботи): «06» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи): вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): згідно з планом дипломної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Гаргаун Я. І.		
Розділ 1	Гаргаун Я. І.		
Розділ 2	Гаргаун Я. І.		
Розділ 3	Гаргаун Я. І.		
Висновки	Гаргаун Я. І.		

7. Дата видачі завдання: 11.10.2023**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2023	
2	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	жовтень 2023	
3	Розділ 2. Вплив німецької окупації на культуру Західної України	листопад 2023	
4	Розділ 3. Підпільна культурна діяльність	листопад 2023	
5	Висновки	грудень 2023	
6	Переддипломна практика	22.01 – 04.02. 2024	
7	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2024	
8	Попередній захист	02.02.2024	
9	Рецензія на дипломну роботу	06.02.2024	
10	Захист дипломної роботи		

Студент

(підпис)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Юрчук Б. С.

(прізвище та ініціали)

Гаргаун Я. І.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	9
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база	21
1.3. Методологія та методи дослідження	26
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ НА КУЛЬТУРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ	31
2.1. Діяльність Українського центрального комітету	31
2.2. Наслідки культурної політики нацистської влади	41
РОЗДІЛ 3. ПІДПІЛЬНА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ	53
3.1. Підпільна література	53
3.2. Підпільна освіта і наука	65
3.3. Підпільне мистецтво	76
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
ДОДАТКИ	104

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСУМ – Виховна спільнота української молоді

ГГ – Генеральне губернаторство

ЗМІ – засоби масової інформації

КМ – курені молоді

НСДАП – Націонал-соціалістична німецька
робітничка партія

ОУН – Організація українських націоналістів

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УАПЦ – Українська автокефальна православна
церква

УКК – Український крайовий комітет

УНО – Українське національне об'єднання

УНУ – Український національний університет

УОТ – Українське освітянське товариство

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична
Республіка

УЦК – Український центральний комітет

ВСТУП

Актуальність теми. Історія західноукраїнських земель періоду Другої світової війни становить значний науковий і пізнавальний характер, адже саме землі Галичини постійно перебували у боротьбі за відродження національної соборної Української держави. Західноукраїнські землі й у цей час стали важливим фактором стратегії європейських держав. Дослідження культурного життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації є важливою складовою у вивченні загальних культурних процесів, що відбувалися в Україні в той період.

Після вторгнення німецьких військ на територію України у 1941 р. у ході бойових дій частина Галичини і Волині відійшли до радянської України, а Лемківщина, частина Надсяння, Холмщина і Підляшшя увійшли до створеної німцями Генеральної губернії. Гітлерівська Німеччина мала колосальні плани на світ, і на Україну зокрема, адже саме українські землі мали стати плацдармом до завоювання життєвого простору на Сході.

У роки нацистської окупації на Заході України режим був хоч і жорсткий, проте в порівнянні з іншими землями дещо послаблений. Поряд з німецькою дозволялося вивчення української мови, діяли українські установи, школи, фахові курси, театри, гуртки тощо. Влада дала змогу навіть створити Український крайовий комітет у Львові.

Культурні рухи, які відбувалися в Західній Україні в роки німецької окупації варто пов'язувати з самоорганізацією інтелігенції та активністю місцевих сподвижників. Саме завдяки першій підвищувався духовний рівень народу, незважаючи на всі намагання влади зводити культурне життя до найпростіших форм. Провідним центром культури залишався Львів.

Культурне життя українського народу належить до кола питань, що обговорювались не лише у радянський період, а є важливими і сьогодні.

Отже, актуальність теми дослідження полягає у необхідності глибше вивчити проблему, оскільки в наш час є більше можливостей для розв'язання цього питання, яке може бути неупередженим. Цьому сприятиме та обставина, що за останні роки з'явилося досить багато нової інформації, яка не є настільки полярною і однозначною, як в умовах панування тоталітарної системи.

Об'єктом дослідження є культура Західної України в період нацистської окупації.

Предметом дослідження є становище та особливості культури Західної України в період нацистської окупації.

Мета дипломної роботи полягає у здійсненні детального аналізу культурного життя західноукраїнських земель в період нацистської окупації.

У процесі реалізації цієї мети було поставлено такі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми;
- охарактеризувати вплив німецької окупації на культуру Західної України;
- проаналізувати діяльність Українського центрального комітету;
- дослідити наслідки культурної політики нацистської влади;
- з'ясувати роль та місце культури в підпіллі.

Хронологічні межі роботи охоплюють вивчення культурного життя населення західноукраїнських земель у період нацистської окупації, а саме в 1941–1944 рр.

Територіальні рамки дослідження охоплюють західноукраїнські землі, що у 1941 р. були окуповані нацистською владою та входили до складу Генеральної губернії.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму, об'єктивності, науковості, комплексного підходу до вивчення цієї теми. При написанні роботи широко використовувались спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний, метод періодизації, порівняльний, логічний методи.

Практичне значення наукової роботи полягає у можливості використання її результатів та матеріалів при написанні узагальнюючих праць з історії України, у краєзнавчих роботах, у дослідженнях з історії соціальної, культурної, духовної історії, а також у процесі викладання відповідних дисциплін у вищій школі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки наукового дослідження оприлюднено в тезах матеріалів двох всеукраїнських науково-практичних конференціях та у науковій статті в журналі категорії «Б»:

– *Юрчук Б. С.* Культурне життя Західної України в період нацистської окупації // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 131.

– *Юрчук Б. С., Гаргаун Я. І.* Consequences of the cultural policy of the nazi government in Western Ukraine. // Могилянські читання – 2023. Всеукраїнська науково-практична конференція. «Становлення сучасної української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 202.

Юрчук Б., Гаргаун Я. Культурна політика нацистської влади на землях Західної України // Старожитності Лукомор'я, 2023. № 6. С. 61–69.

Структура дипломної роботи. Мета, предмет і завдання дослідження зумовили структуру роботи, яка складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів основної частини (8 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків (19 позицій). Загальний обсяг роботи становить – 122 сторінки, із них основного тексту – 90 сторінок, список використаних джерел та літератури – налічує 136 джерел.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Наша історія має багато сторінок, одночасно насичених як позитивними, так і негативними подіями. Друга світова війна спричинила масштабні та доленосні наслідки, вона залишила глибокий слід у колективній та індивідуальній пам'яті, стала полем світоглядного протистояння, полігоном політичних технологій. Дослідження науковців, що стосуються періоду Другої світової війни постійно перебувають у центрі прискіпливої уваги як держави, так і суспільства загалом¹.

Друга світова війна поклала не абиякий відбиток на історію українського народу. Зокрема, німецька окупація в 1941–1944 рр. на території Західної України торкнулася не лише політичного та економічного життя, а й культурного та духовного. На сьогодні є гостра потреба у вивченні історії України, у процесі національно-державної розбудови суверенної України, духовного відродження українського народу, піднесення його історичної свідомості.

Доля Західної України була вирішена А. Гітлером 16 липня 1941 р. під час однієї з нарад, у якій брали участь рейхсміністр А. Розенберг, шеф райхсканцелярії націонал-соціалістичної партії М. Борман, де А. Гітлер, обґрунтовуючи необхідність поділу українських земель, наголосив, що колишня «Австрійська Галичина повинна стати областю німецького Рейху» і має зазнати повного онімечення. Про таку мету А. Гітлера ми дізнаємося із наукової праці В. Кучера та Г. Стефанюка «Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» (2010)².

У дослідженні теми «Культурне життя Західної України в період нацистської окупації» детально висвітлено розвиток науки, освіти, мистецтва

---

¹ Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. Методологія. Історіографія. Джерелознавство // Український історичний журнал. 2011. № 4. С. 166.

² Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 392–412.

у 1941–1944 рр. в історіографії. Праці, які стосуються досліджуваного питання, умовно можна поділити на групи: за проблемно-тематичним принципом та хронологічними періодами.

За останньою групою варто виділити дослідження двох періодів: радянська та сучасна історіографія. У свою чергу, їх можна поділити на такі етапи:

1. Радянський період (1941 – кінець 1980-х рр.):

- 1941–1944 рр.;
- 1944 р. – середина 1950-х рр.;
- середина 1950-х – кінець 1980-х рр.

2. Сучасна історіографія (початок 1990-х рр. – до сьогодні):

- 1990-ті рр.;
- XXI ст.

Окрему групу в історіографії дослідження становлять праці *зарубіжних дослідників*.

Перший період історіографії проблеми охоплює період існування СРСР, у якому переважала радянська методологія пізнання минулого. Перший етап радянського періоду охоплює 1941–1944 рр., тобто час, коли події лише відбувались, тому таким дослідженням притаманна описовість подій. Історіографія проблеми представлена невеликими брошурами. Варто зауважити, що це були не лише праці радянських вчених, а й українських та німецьких. Найбільш поширеними були дослідження, що стосувалися теми сільського господарства та пропаганди вільного трудового життя українського народу. Також українські та радянські вчені переважно описували загальний стан українських територій під ворожою окупацією. У брошурах цього періоду історики робили спроби осмислити те, що відбувається, ставили за мету викрити страшний, злочинний, кривавий режим, установлений нацистами. Характерною ознакою радянських видань було те, що дослідники намагались здебільшого не тільки розповісти про

фашистський режим, а й возвеличити радянську владу, закликати до боротьби, іти на фронт. Джерелом розповідей слугували усні свідчення очевидців, інформація радянського інформбюро, офіційне тлумачення подій радянським керівництвом³.

Досліджень, які стосувалися безпосередньо культурного життя українців, фактично немає. Були лише узагальнюючі праці, які стосувалися розбоїв та грабунків мирного населення, знущань окупантів, впровадження рабсько-кріпосницької системи в селі, каторги. Висвітлення тем було однобоким та необґрунтованим. Над вищезгаданими темами працювали такі радянські вчені, як Л. Паламарчук⁴, С. Галаджеєва⁵, К. Дубина та ін. Такі вчені, як В. Василенко, М. Ємдіна, Б. Фогараш, намагались розкрити суть нацистської ідеології та доводили, що ідеологічною метою війни було знищення українського народу, захоплення і колонізація його території.

Відомо, що у 1940-х рр. на території Західної України існували підпільні організації ОУН, УПА, які боролися як проти німецької окупації, так і проти радянської системи. Варто виділити публікації представників українського національно-визвольного руху. Зокрема, у праці О. Степового йде мова про те, що представники цього руху розглядали можливість співпраці з німецькими окупантами щодо побудови незалежної соборної Української держави⁶.

Однією з перших праць, де аналізується суть та зміст окупаційного режиму, є робота І. Коваленка «Цілі та методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах»⁷. Окрім висвітлення політичного стану

---

³ Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. [Монографія]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 18. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25258/Levchenko.pdf?sequence=1>.

⁴ Паламарчук Л. Фашистський розбій на Україні. Уфа: Укрвидав, 1943. 48 с.

⁵ Галаджеєв Ф. Что происходит в оккупированных областях Украины. Уфа: Вид-во. АН УРСР, 1942. 22 с.

⁶ Степовий О. Правда про Україну. Львів, 1941. 36 с.

⁷ Коваленко І. М. Цілі та методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах. 1943. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/15574/>.

України, автор багато інформації присвятив розкриттю злочинів окупантів, зокрема і ліквідації культурно-освітніх осередків, церков, громадських організацій, преси, опису свідомого знищення української нації.

Тому, можна зауважити, що у 1940–1944 рр. не було опубліковано ґрунтовних праць, які б стосувалися розвитку культури на Західній Україні в період окупації, основні праці, здебільшого, стосувалися адміністративної політики фашистів та репресій щодо народу.

Другий етап висвітлення історіографії охоплює період з 1944 до 1950-х рр. Цей період можна охарактеризувати як час збирання інформації вченими про окупаційний режим. Нагромаджувалися свідчення очевидців, трофейні документи тощо. Почали виходити перші ґрунтовні праці, збірники документів. Українські історики розкривали окупаційний режим не загалом в Україні, а брали окрему область чи регіон. Вивчати окупаційний режим у дистрикті «Галичина», як і інших українських землях, почали з другої половини ХХ ст. Найбільше праць присвячено історії Львівської області⁸. Саме західноукраїнські землі відрізали від інших українських земель та приєднали до «польського генерал-губернаторства». У часописах того періоду найбільше уваги приділялось «таборам смерті», які функціонували у Яворові, Львові, грабункам мирного населення, вивезенню робочої сили. Такі відомості знаходимо у брошурі «Про злочини німців на території Львівської області»⁹.

Декілька видань висвітлювали губернаторство «Буковина» (теперішня Чернівецька область), яка була окупована румунськими військами. Варто виділити працю А. Чернущенка «Боротьба трудящих Чернівецької області проти німецько-фашистських окупантів у період Великої Вітчизняної війни», у якій автор подав інформацію про криваві розправи румунських фашистів

---

⁸ Визволення Львівщина. Львів // Вільна Україна. 1945. 159 с.

⁹ Про злочинства німців на території Львівської області. Київ: Укрдержвидав, 1945. 34 с.

над радянськими активістами та єврейським населенням, відновлення румунських порядків тощо¹⁰.

Серед праць цього періоду варто виділити дослідження Л. Воробйова «Система гноблення українського народу німецько-румунськими окупантами» (1948), В. Котова «Україна в завойовницьких планах німецько-фашистських загарбників» (1947). У праці Л. Воробйова розкривається питання створення адміністративно-територіальних одиниць та апаратів управління, а також показано стан сільського господарства, промисловості, торгівлі та культури на захоплених територіях¹¹.

У 1948 р. вийшла друком праця Й. Сталіна «О Великой Отечественной войне Советского Союза»¹², і саме з публікацією цієї праці створюється ідеологічний еталон для всіх висновків наукових досліджень. Тотальна радянська система, яка на той час існувала, не давала можливості всебічно та обґрунтовано розкривати питання окупаційного режиму. Писати про національно-визвольні рухи, розвиток культури, або просто про життя мирного населення було заборонено. Після закінчення війни ідеологічний тиск сталінського репресивного апарату проти «внутрішніх ворогів народу» почав посилюватись, тому різні осередки досліджень українських істориків у вивченні та розробці концепції війни почали згортатись. А ті праці, які не підлягали цензурі або суперечили радянській ідеології, були знищені. Так, наприклад, під таке знищення потрапила робота Ю. Левченка «Німецько-фашистський окупаційний режим на території України», видана у 1951 р.¹³.

---

¹⁰ Чернущенко А. А. Боротьба трудящих Чернівецької області проти німецько-фашистських окупантів у період Великої Вітчизняної війни. 1951. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainskyi_istorychnyi_zhurnal/1959_N4.pdf.

¹¹ Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України (1941–1944 рр.). Монографія. Київ: Ви-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 402 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25258/Levchenko.pdf?sequence>.

¹² Сталин Й. В. О Великой Отечественной Войне Советского Союза. Москва: Воениздат, 1948. 208 с.

¹³ Левченко Ю. І. Указ. пр. С. 26.

Після смерті Й. Сталіна, хоча й розпочалась деяка відлига, у наукових дослідженнях історики все ж мусили дотримуватись загальнорадянської концепції дослідження війни. У цей період, який охоплює хронологічні межі із середини 1950-х рр. до кінця 1980-х рр., історики мали суворо дотримуватись обрання тем, які б не суперечили радянській ідеології. Основними питаннями, які висвітлювались у цей період, були: роль Комуністичної партії, партизанські і підпільні рухи, боротьба українського народу проти німецько-фашистських загарбників. Серед істориків, які в цей період працювали над зазначеними темами, можна виділити: В. Ковалю, А. Галкіна, А. Бланка, Л. Безименського, А. Носкову, Л. Чорну та ін. Ґрунтовними були колективні праці українських істориків, такі як: «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу», видана у трьох томах, у сьомому томі якої були представлені теми «История Украинской ССР», «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.», у яких було висвітлено загальні події окупаційної політики німців на території України, а ось питань культури дослідники фактично не торкались¹⁴.

Отже, у перший період історіографії проблеми, який охоплює хронологічні межі 1941 – кінця 1980-х рр., питання культурного розвитку населення західноукраїнських земель у період німецької окупації є майже не дослідженими, не існує ґрунтовних праць, які б висвітлювали цю проблему.

Наступний етап досліджень розпочався із проголошення незалежності України і триває до сьогодні. 1990-ті рр. – це час, коли радянська система зазнала краху, тодішня ідеологія почала змінюватись на українську національну ідею. Вчені отримали доступ до «засекречених» матеріалів, трофейних документів німецької та румунської влади, почали відкриватись архіви. Усе це давало змогу з нового погляду ґрунтовніше висвітлювати питання окупаційного режиму в період Другої світової війни.

Важливу роль у формуванні україноцентричної концепції окупаційного режиму відіграли праці українських істориків діаспори О. Субтельного, А. Жуковського та В. Косика. Найбільш відомими дослідниками, які займались вивченням історії культурного життя Західної України, є Н. Антонюк, А. Болянський, М. Михайлюк, Р. Романцев, В. Кучер, Г. Стефанюк, О. Тарновський, М. Юхименко та ін. Історики та науковці друкували монографії, статті у періодичних виданнях, які стосувалися періоду окупаційного режиму нацистською владою.

Почали виходити друком праці, які стосувалися західноукраїнських земель та культурної політики німців. Важливою у дослідженні цього питання є праця В. Косика¹⁵, у якій розкрито особливості окупаційної влади, проаналізовано українсько-німецькі відносини та культурну політику німецької адміністрації.

Цінною та ґрунтовною є монографія А. Антонюка «Українське життя в Генеральній губернії (1939–1944 рр.)»¹⁶. Робота є унікальною тим, що автор як джерельну базу використав понад шістдесят легальних періодичних видань, що виходили у «Генеральній губернії» в той період. У монографії вперше зроблено спробу встановити етапи та визначити особливості культурного процесу на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни через аналіз стану його основних складових: освіти і науки, літератури і мистецтва, релігійного життя, видавничої діяльності.

Ще однією важливою працею із зазначеної теми є робота О. Клименка «Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ)» (2012)¹⁷. У книзі автор на прикладі Тернопільського округу подав детальний образ адміністративних структур, соціальних умов життя. Це є вузькорегіональне

---

¹⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. 684 с.

¹⁶ Антонюк Н. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси. Львів, 1997. 232 с.

¹⁷ Клименко О. Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ). Харків: Ранок, 2012. 287 с.

дослідження, у якому подано детальну характеристику діяльності окупаційної політики на окружному рівні.

Починаючи із 1990-х рр. про розвиток культури на західноукраїнських землях в період німецької окупації надруковано багато наукових розвідок. Зокрема, у статті А. Боляновського «Соціальний аспект гітлерівського нового порядку в Галичині у 1941–1944 роках»¹⁸ ідеться про встановлений новий порядок на окупованих землях, завдяки якому всі соціальні верстви населення інтенсивно експлуатувались в інтересах влади без належної плати та умов праці.

І. Ветров у своїй статті «Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації»¹⁹ писав, що німці після свого приходу ліквідували всі політичні, економічні та соціальні права українського населення, окрім культурного. Таке відношення до культури автор обґрунтовував тим, що німецька влада використовувала її як психологічну розрядку для своїх солдатів.

Після приходу у 1941 р. до влади німців, одразу ж почали формуватись нові органи влади. Засновувалися українські Комітети. У Львові почав діяти Український центральний комітет, на чолі якого стояв К. Паньківський. Про те, чим займались відділи комітетів, ми дізнаємося із праці Г. Стефанюк і В. Кучера «Окупаційний режим в дистрикті «Галичина»²⁰.

Про дослідження спортивного життя Галичини під час німецької окупації можна дізнатися із особистих спогадів Ю. Зубуча – українського футболіста, який у своїх згадках детально описав спортивне та футбольне життя в період німецької окупації, про те, як проходили матчі, які

---

¹⁸ Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. № 33. С. 186–194.

¹⁹ Ветров І. Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації (1941–1944 рр.) // Пам'ять століть : Історичний науковий та літературний журнал. 2005. № 3/4. С. 194–207.

²⁰ Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 392–412.

відбувались змагання тощо. Спогади вченого записав історик В. Гінда²¹. Саме він активно займався вивченням історії спортивного життя в окупованій німцями Україні²². Про те ж у своїй книзі написав і О. Сконець «З футболом у світ»²³, який був гравцем спортивного товариства «Україна», а пізніше спортивним журналістом. Свою книгу автор написав у художньому стилі, яка є досить легкою у читанні і дає відчуття подих тих подій.

Відомо, що під час нацистської окупації на теренах Західної України діяли національно-визвольні рухи. Діяльності ОУН присвячена монографія О. Стасюка «Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1943 рр.)» (2006), у якій досліджено видавничу політику організації, показано схему пропагандистських структур і підпільних друкарень. Проаналізовано тематику друків, висвітлено еволюцію ОУН у сфері ідеології і політики²⁴.

Багато видань присвячено шкільній освіті у період окупації в дистрикті «Галичина». Особливо знаходимо багато статей, у яких висвітлюється ця тема. Зокрема, можна виділити публікації Б. Ступарика «Шкільництво Галичини в роки Другої світової війни»²⁵, В. Косика «Німецька шкільна політика в Рейхскомісаріаті Україна»²⁶, Л. Задорожної «Стан Української освіти в період німецької окупації»²⁷, О. Жосана «Шкільна навчальна література в Україні під час німецької окупації»²⁸, Г. Стефанюк

²¹ Гінда В. Спогади ветерана копаного м'яча. URL: <https://zbruc.eu/node/19855>.

²² Гінда В. Організація спортивного життя в окупованій німцями Україні (1941–1944) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. 2009. № 16. С. 72–78.

²³ Скоцень О. З футболом у світ. Торонто, 1985. 638 с.

²⁴ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.

²⁵ Ступарик Б. Шкільництво Галичини в роки Другої світової війни // Вісник прикарпатського університету. Вип. 7. Івано-Франківськ, 2002. С. 108–113.

²⁶ Косик В. М. Німецька шкільна політика в Рейхскомісаріаті Україна (1941–1944) // Визвольний шлях. 1994. Кн. 3. С. 25–37.

²⁷ Задорожна Л. Стан Української освіти в період німецької окупації. 1941–1943 рр. // Історія в школі. 1999. № 11–12. С. 23–29.

²⁸ Жосан О. Е. Шкільна навчальна література в Україні під час німецької окупації 1941–1944 // Наукові записки Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2013. С. 9–14.

«Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації»²⁹ та ін. Із аналізу згаданих досліджень можна зробити висновок, що стан освіти в Західній Україні на початку 1941 р. був у занедбаному стані, і майже 90 % всіх жителів були неписьменними. Німецька влада сприяла розвитку початкової школи, дозволяла відкривати україномовні школи, заохочувала до відкриття народних і професійних шкіл.

У навчально-методичному посібнику з історії України у розділі «Культура України в роки війни: період окупації» розглядається важлива дидактична проблема, актуальність якої виникла, передусім, недостатнім рівнем її дослідження. У роботі здійснено спробу з'ясувати стан культурного життя населення України на окупованих територіях та визначити тенденції розвитку освіти, науки, релігійного життя, мистецтва, фізкультури і спорту під час окупації (1941–1944 роки)³⁰.

На початку ХХІ ст. історіографія дослідження культурного життя на західноукраїнських землях поповнилася багатьма колективними працями, які стосуються історії Другої світової війни загалом та нацистської окупаційної політики в 1941–1944 рр. зокрема, де крім історії політичної та економічної діяльності науковці подають детальну інформацію про розвиток культури, духовенства, освіти тощо. Так, ґрунтовними є праці істориків І. Патриляка та А. Боровика «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду»³¹, колективна монографія за редакцією О. Лисенка «Україна у Другій світовій війні: погляд ХХІ ст.»³², у яких зроблені спроби розкрити окупаційні особливості політики в окремих адміністративно-територіальних одиницях, зокрема дистрикті «Галичина». Хоча у монографії автори описують історію всіх захоплених земель німцями, усе ж знаходимо

²⁹ Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.): дис... кан. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 215 с.

³⁰ Культура в роки війни: період окупації : навчально-методичний посібник / Укладач О. Е. Жосан. Кіровоград: КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського», 2015. 100 с.

³¹ Патриляк О., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2010, С. 174–177.

³² Україна у Другій світовій війні: погляд ХХІ ст. Історичні нариси: у 2-х кн. / Ред. О. Є. Лисенко. Київ–Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. 368 с.

відомості, які стосуються західноукраїнських земель та їхнього культурного життя.

Монографія Ю. Левченка присвячена особливостям окупаційної політики німецьких та румунських окупантів в адміністративно-територіальних одиницях, створених в Україні. Окрім важливих політичних та економічних аспектів, автор зробив порівняльну характеристику особливостей політики у сферах освіти, релігії та видавничої діяльності³³.

На загальноукраїнському рівні досліджується тема Голокосту. Грунтовними з цієї проблематики є праці А. Круглова «Енциклопедія Голокосту»³⁴ та «Хроніка Голокосту в Україні». На основі міжнародної наукової конференції, у 2006 р. був випущений спеціальний збірник «Наукових записок», який містить матеріали конференції на тему: «Пропаганда та єврейське питання в ЗМІ на окупованій нацистами території України, 1941–1944 рр.». У збірнику висвітлено питання діяльності преси в період окупації, структура та умови існування періодичних видань тощо.

У новітній період особливо почала набувати актуальності проблема церковно-релігійного життя на окупованих територіях. Воно та діяльність православних та католицьких конфесій в дистрикті «Галичина» стали новим напрямком дослідження. Вивченням цієї теми займаються історики В. Гордієнко³⁵, О. Лисенко, І. Грідіна. У працях цих дослідників розкривається стан Автономної та Автокефальної православних церков. Діяльності греко-католицької та римо-католицької церкви в Західній Україні присвячені праці О. Сумрач³⁶ та І. Поїздника³⁷.

---

³³ *Левченко Ю. І.* Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. Монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.

³⁴ *Круглов А. І.* Енциклопедія Голокосту. Київ: Єврейська Рада України, 2000. 224 с.

³⁵ *Гордієнко В. В.* Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945): дис... канд. іст. наук. 07.00.01. Київ: Наук. Цент ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. 189 с.

³⁶ *Сумрач О.* Дні кривавих свастик: греко-католицька церква в період окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.). Львів: СПОЛОМ, 2005. 176 с.

У 2000-х рр. набуває популярності серед дослідників вивчення розвитку періодичної преси в період окупації. Однією з перших, хто почав вивчати цю проблему, був І. Черняков, який у своєму дослідженні розкрив функціонування окупаційної преси на всій окупованій території, зокрема і в Західній Україні³⁸. Важливими дослідженнями цієї теми є роботи Д. Титаренка, який вивчав обставини виникнення та умови існування періодичних видань, В. Яременко, К. Курилишина³⁹, у праці яких висвітлюється україномовна легальна періодика окупаційних утворень. Зокрема, К. Курилишин розглядає структуру, зміст, специфіку та проблемно-тематичні аспекти часописів, розкриває типологію видань за їхніми темами. Питання культурної політики на західноукраїнських землях містяться також у загальних працях Д. Титаренка⁴⁰ та О. Салати⁴¹.

У працях А. Боляновського «Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті Гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 рр.»⁴² та В. Офіцінського «Дистрикт «Галичина» (1941–1944): історико-політичний нарис»⁴³ автори розкрили політичні, економічні та культурні аспекти окупаційної політики як засіб перетворення краю на складову німецького життєвого простору.

---

³⁷ *Поїздник І. І.* Відносини між Греко-католицькою та Римо-католицькою церквами на українсько-польському порубіжжі (1939–1946 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2007. 251 с.

³⁸ *Черняков Б. І.* Окупаційна і легальна преса в Україні 1941–1944 рр. Київ, 2005. URL: https://ipriend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/cherniakov_okupatsiina.pdf

³⁹ *Курилишин К. М.* Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження: у 2-х т. Львів, 2007. Т. 2. 592 с.

⁴⁰ *Титаренко Д. М.* Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації). Львів–Донецьк, 2014. 442 с.

⁴¹ *Салата О. О.* Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті Україна та зоні військової адміністрації (1941–1944 рр.) Донецьк: Норд-Прес, 2010. 316 с.

⁴² *Боляновський А. В.* Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941-1944 рр. : дис.. канд. Іст. Наук: 07.00.02. Львів. Нац. Ун-т І. В. Франка. Львів, 1999. 250 с.

⁴³ *Офіцінський В.* Дистрикт «Галичина» (1941-1944): історико-політичний нарис. Ужгород: Гражда, 2001. 143 с.

Упродовж останніх років з'явилися глибокі регіональні дослідження про стан західноукраїнських земель. Так, питання Івано-Франківщини розкрито у працях О. Андрухова, П. Кам'янського, М. Кругляка; Львівщини – Я. Ісаєвича; Тернопільщини – Ф. Полянського, І. Дуди.

Отже, аналіз радянської та сучасної історіографії свідчить, що у працях істориків, які стосуються досліджуваного питання, культурне життя на західноукраїнських землях хоч і було обмежене окупаційною владою, усе ж у порівнянні з іншими регіонами мало деяке послаблення, адже поряд з німецькою дозволялась українська мова, виходили періодичні видання, функціонував театр і кіно, розвивався спорт. Це питання у радянській історіографії ґрунтовно не досліджувалося, адже історики не мали доступу до архівних документів, щоб ґрунтовно його вивчити. Робили спроби дослідити основні аспекти культурного життя такі дослідники, як Л. Паламарчук, С. Галаджеєва, К. Дубина, В. Василенко, М. Ємдіна, Б. Фогараш та ін.

Новий етап розвитку української історіографії розпочався з 1990-х рр., після проголошення незалежності України та повалення Радянського Союзу. Темою культурного життя українців у період нацистської окупації цікавляться багато українських істориків. Свої праці цій темі присвятили дослідники А. Болянський, М. Титаренко, Б. Ступарик, О. Стасюк, О. Луцький, В. Косик, В. Удовик, М. Ткаченко та ін., праці яких є ґрунтовними, цікавими та підтверджені документальним матеріалом.

1.2. Джерельна база

Дослідження джерел з історії культурного життя українського народу на західноукраїнських землях у період нацистської окупації є складним завданням, адже досить тривалий час, дотримуючись ідеології радянського режиму, це питання не вивчалось належним чином. Головна проблема полягає в тому, що до 1990-х рр., тобто до відновлення незалежності України та розпаду Радянського Союзу, Україна вважалась однією із територій СРСР.

Усі документи, які стосувались періоду окупації, були засекречені, фонди та архіви закриті, а «трофейні» документи знаходились під тотальним контролем радянської верхівки. Доступу до них українські історики не мали.

Джерельна база дослідження найповніше висвітлена у збірниках документів та матеріалів, хрестоматіях, періодичній пресі 1941–1944 рр., а також у спогадах і мемуарах очевидців.

Цінним для дослідження та змістовним є збірник документів і матеріалів «Культурне життя в Україні. Західні землі», у якому зібрано та опубліковано документи, які містять у собі інформацію про культурні процеси в західних областях України, зокрема про творчі спілки 1940-х рр., культурно-освітні і мистецькі заклади, розвиток освіти і науки, стан релігії і церкви на окупованих фашистами землях⁴⁴.

Найбільш повно вивчав джерельну базу періоду окупації історик Ю. Левченко. При написанні свого дослідження «Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України»⁴⁵ автор ґрунтовно вивчив архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (з 2022 року – Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки), Центрального державного історичного архіву України м. Львів, Державних архівів Львівської і Тернопільської областей, у яких зберігаються матеріали і трофейні документи цивільної влади окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Важливими для дослідження є збірники документів з історії Другої світової війни. Ці збірники можна поділити на декілька підгруп:

---

⁴⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1 / Упорядник Галайчак Т. В. Київ: Наукова думка, 1995. 748 с.

⁴⁵ *Левченко Ю. І.* Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України (1941–1944 рр.). Монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017, С. 62–64. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25258/Levchenko.pdf?sequence>.

- збірники документів, у яких розкриваються цілі та плани Німеччини у війні проти СРСР («Преступные цели – преступные средства»⁴⁶, Совершенно секретно! Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР»⁴⁷, «Анатомия Войны»⁴⁸);

- Українська Радянська Соціалістична Республіка в 1950–1980-х рр. У цей час виходять такі збірники документів: «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.»⁴⁹, «Історія застерігає! Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в період Другої світової війни»⁵⁰. В останньому збірнику містяться документи німецького командування та військової адміністрації, порядок і окупаційні накази Райхскомісаріату «Україна» та крайова цивільна адміністрація «Галичина» про створення адміністративно-територіальних одиниць.

Цінним та достовірним для дослідження є збірник німецьких архівних матеріалів, виданий за сприяння науковця діаспори В. Косика⁵¹. У цьому збірнику більшість документів стосується режиму окупації на західноукраїнських землях.

---

⁴⁶ Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944) / Ред. Е. Болтон, Г. Белов. Москва: Гостполитиздат, 1963. 324 с.

⁴⁷ Совершенно секретно! Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы / Сост. В. И. Дашичев. Москва: Наука, 1967. 752 с.

⁴⁸ Анатомия войны: новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении Второй мировой войны / Ред. Г. И. Александрова. Москва: Прогресс, 1971. 538 с.

⁴⁹ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр. Збірник документів і матеріалів / Ред. Ф. Шевченко. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1951. 410 с.; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / Ред. П. М. Костриба. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 488 с.

⁵⁰ Історія застерігає! Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в період Другої світової війни / Упоряд. В. М. Немятий. Київ: Вид-во політ. л-ри, 1986. 384 с.

⁵¹ Україна у Другій світовій війні в документах: збірник німецьких архівних матеріалів. У 4-х т. / Упоряд. В. Косик. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997–2000. Т. 1. 1997. 384 с.

Важливим для нашого дослідження є наративні джерела, зокрема спогади очевидців, мемуари, щоденники. Відомо багато приватних записів того періоду, для нас особливо цінними є ті, що стосуються культурного, духовного та соціального життя народу в період окупації. Варто відзначити мемуари та спогади Р. Волончука, В. Кубійовича, К. Паньківського та В. Яшана⁵², які були присвячені політичному та культурному становищу в дистрикті «Галичина». Зокрема, спогади відомого культурно-політичного діяча В. Кубійовича «Українці Генеральної Губернії»⁵³ мають безпосереднє відношення до предмету дослідження і висвітлюють суспільно-культурне життя Генеральної губернії, особливо дистрикту «Галичина». Праця містить багато джерел, автор детально описує події та обставини, що сталися в досліджуваній період. Головним джерелом інформації є документи ЦК України. Привертає увагу також характеристика національно-культурного відродження, яке відбувалося на території Галичини під час німецької окупації. В. Кубійович зумів показати ази українського життя.

Цінними є спогади К. Паньківського «Період німецької окупації»⁵⁴. Це згадки про добу німецької окупації Галичини. Автор детально розповідає про життя в Галичині під час окупації, досліджує діяльність крайкомів України, згадує про період розвитку та ліквідації комітетів, аналізує відносини з українськими націоналістичними організаціями.

Не можна оминати такий вид джерел, як періодична преса, що виходила в Україні в період окупації. Такий вид джерел є одним із маловивчених і недостатньо використаних, оскільки ще донедавна більшість газет і журналів знаходились у спецфондах. Періодичні видання несуть великий обсяг інформації, особливо різноманітні газети, щомісячні журнали, бюлетені тощо.

---

⁵² Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. Торонто, 1989. 284 с.

⁵³ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939–1941. Буенос-Айрос, 1975. 664 с.

⁵⁴ Паньківський К. Роки німецької окупації. Торонто, 1965. 479 с.

Одним із найбільших періодичних видань був «Наші дні» – регулярний щомісячний журнал. Друкувався у Львові в 1941 р. під патронатом урядового «Видавництва Українського Журналу та Окружного Часопису Галичина». Виходив з грудня 1941 до травня 1944 р. У 1942 р. переданий до Львівського відділу «Українського видавництва». У щомісячному журналі публікувалися твори українських письменників і драматургів, робилися огляди регіональних та світових культурних заходів. У газеті багато статей, присвячених різноманітним питанням розвитку образотворчого, музичного та оперного мистецтв⁵⁵.

Періодичні видання, які розкривають особливості політики німецької цивільної адміністрації у сфері культури, професійної освіти, експлуатації населення краю є такі: «Воля покуття», «Золотий тризуб», «Львівські вісті», «Рідна земля», «Станіславське слово», «Краківські вісті»⁵⁶.

Заслуговує на увагу український щоденник «Краківські вісті», виданий «Українським видавництвом», що виходив у Кракові в 1940–1944 рр. Видання було найвпливовішим українським щоденником під час німецької окупації. Це важливе джерело інформації про хід військових дій, містить також детальні описи культури та побуту. У кожному номері є рубрика, присвячена відповідній темі. Бюлетень містить повну інформацію про культурні заходи, вистави, описує стан освіти в районі, дає повний опис спортивних заходів.

Однією з найбільших газет області були «Львівські вісті», які виходили у світ з 5 липня до 24 серпня 1941 р. У 1943 р. у Львові вийшла газета «Ukraine Daily». Але після того, як згорів керівний орган Львова, – за німецьким законодавством муніципалітет не міг мати власного журналу. Уся редакція «Українського дня» переїхала до нових «Львівських вістей». Це був орган «Українського видавництва часописів і журналів для дистрикту «Галичина». Із 1941 р. «Львівські вісті» залишились єдиним щоденником не

---

⁵⁵ 73 роковини «Просвіти» // Наші дні. 1942. № 2. С. 14

⁵⁶ Львівські вісті. Львів. 1942. Ч. 35.

тільки у Львові, але й в краї взагалі аж до 1944 р. У виданні подавалася інформація про стан освіти, культури і спорту⁵⁷.

Важливим джерелом освітлення мистецького та літературного життя Західної України періоду німецької окупації є спогади письменника О. Тарнавського «Львів літературний, 1939–1944»⁵⁸. Важливим джерелом про культурне життя є також збірка «Наш театр». Ці джерела дають детальну інформацію про те, де, коли і які вистави відбувалися, літературні вечори, виставки тощо. Ці спогади не тільки насичені фактичним матеріалом, але й прикрашені художніми виставками авторів, що при читанні дає змогу уявити ті емоції та настрої, які були у людей.

Отже, джерельну базу дослідження складають збірники документів і матеріалів, хрестоматії, спогади, мемуари очевидців війни, а також періодична преса. Ґрунтовний аналіз всіх груп джерел дає можливість точно та достовірно дізнатися про накази влади, які стосувалися культурного життя населення на західноукраїнських землях, про діяльність аматорських гуртків, театру, спорт та розвиток освіти.

1.3. Методологія та методи дослідження

Дослідження культурного життя західноукраїнських земель періоду німецької окупації у 1941–1944 рр. є надзвичайно багатогранною проблемою, яка включає різні аспекти вивчення. Важливим є вплив німецької влади на розвиток освіти і науки, театру, музики, мистецтва, спорту, ставлення окупаційної влади до українського населення та мови зокрема, діяльність національно-визвольних рухів на західноукраїнських землях, політика фашистської влади до єврейського народу, причини голокосту у 1940-х рр.

---

⁵⁷ Кінотеатри і їх відвідуваність // Львівські вісті. 1941. № 96.

⁵⁸ *Тарнавський О.* Літературний Львів. 1939–1944. Спомини. Львів: Просвіта, 1995. 135 с.

Методологія даного дослідження зумовлена сучасними підходами до історичного пізнання та ґрунтується на загальнонаукових принципах і методах. Головними принципами, які були за основу в дослідженні, є принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності, комплексного підходу.

Так, за допомогою принципу історизму розглянуто питання формування окупаційних утворень, створення Українського Центрального комітету, експлуатаційної політики німецької влади, розвиток початкової та народної освіти, діяльність преси, національно-визвольні рухи на Західній Україні, здійснення Голокосту німецькими окупантами.

Використання принципу об'єктивності дозволило отримати цілісну картину розвитку культури на західних землях України під час німецької окупації. Цей принцип покладено в основу дослідження як головний напрямок правдивого відтворення історичної дійсності, виділяючи не лише негативні прояви, а й позитивні. Цей принцип використаний також при аналізі історичних джерел, що відтворюють події та процеси цього періоду неупереджено та правдиво. Використовуючи принцип об'єктивності автор мав можливість максимально достовірно відтворити культурне, освітнє, духовне становище українців у дистрикті «Галичина» за часів німецької окупації.

Вивчити окупаційний режим та культурну політику на території України, а також виявити специфіку його здійснення в дистрикті «Галичина», допоміг системний принцип. Завдяки йому автору вдалося розкрити цілісно об'єкт дослідження, виявити основні закономірності культурної політики в Україні в період з 1941 до 1944 рр. Він використаний під час аналізу розвитку окремих галузей культурного життя населення, зокрема розвитку освіти, науки, театру, спорту, музичного мистецтва тощо.

Принцип всебічності, посилаючись на всеосяжне пізнання предмета, дозволив глибоко проаналізувати розвиток культурного життя в період німецької окупації, дізнатись про існування ОУН та їх видавничу діяльність,

про відкриття нових шкіл та залучення молоді до навчання, про діяльність періодичних видань, розвиток спортивного життя та діяльність церкви, а також про експлуатацію «людського ресурсу» та розвиток культури задля «психологічної розрядки» німецьких військових. Саме багатовекторність вивчення всіх сторін функціонування територіальних утворень сприяли виявленню особливостей реалізації окупаційної політики.

Також у роботі використано принцип комплексності, який передбачає взаємозумовлений та взаємоузгоджений розвиток системи як єдиного організму, що забезпечував життєдіяльність окупованої України в цілому та адміністративно-територіальних одиниць зокрема. Цей принцип також передбачає розгляд не лише культурного стану, а й політичного, економічного, управлінського та соціального стану окупаційного режиму в дистрикті «Галичина» як єдиного цілого, для виявлення цілісної картини.

Реалізація наукових принципів і підходів досягається використанням відповідних наукових методів і прийомів. Серед основних наукових методів, які були використані в дослідженні, є: метод аналізу і синтезу, індукції та дедукції, діалектичний, метод періодизації та узагальнення. Зокрема, методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції використано під час опрацювання джерельної бази та історіографії проблеми. Діалектичний метод сприяв висвітленню подій і явищ окупаційного режиму з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків.

Метод періодизації під час дослідження використовувався часто, саме завдяки йому було виділено основні етапи та періоди розвитку історіографії культурного життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації. Увесь період історіографії було поділено на два етапи, який охоплює хронологічні межі від 1941 р. до сьогодення, адже це питання в історіографії є ще малодослідженим.

Крім основних методів, у роботі також було використано метод узагальненого умовиводу для формування наукових висновків дослідження. Формально-юридичний метод дозволив виокремити гілки влади окупаційних

утворень. Метод тлумачення нормативно-правових актів використано для аналізу та розкриття змісту законів, розпоряджень, наказів органів влади окупаційної влади.

При написанні роботи широко використовувались спеціальні історичні методи:

- конкретно-пошуковий – під час аналізу та систематизації джерел та літератури;
- історико-порівняльний – зіставлення культурного становища населення у різних адміністративно-територіальних одиницях Рейхскомісаріату «Україна» для виявлення її сутності та особливостей в різних регіонах;
- історико-системний – уявлення кожного із різновиду мистецтва як цілісного об'єкта з відповідним розглядом, аналізом, оцінюванням тощо;
- синхронний аналіз – виявлення особливостей реалізації окупаційної політики у сфері культури на західноукраїнських землях;
- метод періодизації – становлення та розвиток окупаційних утворень у часовій послідовності з 1941 до 1944 рр. та виявлення змін у політиці окупантів.

Крім вищезгаданих спеціальних історичних методів при написанні роботи використані загальнонаукові методи дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння), емпірично-теоретичні методи (абстрагування, узагальнення, дедукція та індукція, аналіз і синтез, логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, описовий, статистичний, типологізація та класифікація), а також спеціальні (конкретно-історичні) методи: проблемно-хронологічний; історико-генетичний; історико-порівняльний; історико-типологічний; історико-системний; структурно-функціональний; метод періодизації (діахронний).

Їх комплексне застосування сприяло впорядкуванню фактів, інтерпретації конкретно-історичного матеріалу, створенню цілісної картини

функціонування культурного життя на західноукраїнських землях у період нацистської окупації.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на українських землях у досліджуваній період, із урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії. Загалом комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити різні напрямки розвитку культури західних земель України в період окупації.

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ НА КУЛЬТУРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Діяльність Українського центрального комітету

У період нацистської окупації Західної України (1941–1944 роки) окупаційний режим суттєво вплинув на культурне життя та розвиток української культури на території. Цей період був складним та важким для населення регіону, оскільки нацистська окупація призвела до репресій, експлуатації та спроб ліквідації української ідентичності та культурних цінностей. Німецька окупація Західної України під час Другої світової війни суттєво вплинула на культурний ландшафт регіону, поділяючи цей вплив на кілька ключових аспектів:

1. Репресії проти української культури: Німецькі окупанти здійснювали насильницьку політику германізації, що передбачала закриття українських шкіл, театрів, музеїв та інших культурних установ. Були репресовані та вбиті тисячі українських інтелігентів.

2. Пропаганда німецької культури: Німецькі окупанти спрямовували зусилля на поширення німецької культури, відкриваючи німецькі школи, театри та інші культурні установи. Проводилися заходи з популяризації німецької музики, літератури та кінематографу.

3. Розвиток українського підпілля: Окупація надихнула українське населення на активну опозиційну діяльність. Українці виступали за свою незалежність та захищали свою культуру. У підпіллі діяли українські письменники, художники, музиканти та інші представники культури.

Український центральний комітет був однією з ключових українських організацій, що сприяла збереженню та підтримці української культури під час нацистської окупації Західної України під час Другої світової війни. Діяльність УЦК була спрямована на відновлення та розбудову національної ідентичності українського народу в умовах гітлерівського гніту та репресій.

Українська територія після занепаду Польщі у 1939 році стала свідком важливих змін у культурно-освітньому та господарському житті. У цей період, у жовтні 1939 року, у Генеральній губернії були сформовані місцеві українські комітети. Їх основна мета полягала в організації культурно-освітнього та господарського життя.

Уже в листопаді того ж року на з'їзді представників комітетів у Кракові з'явилася ідея створити українську організацію в Генеральній губернії, на що погодився генеральний губернатор Г. Франк. Організаційні та правові основи цього процесу були розроблені провідниками Організації українських націоналістів (ОУН), зокрема Р. Сушком. У кінці листопада 1939 року у Кракові було офіційно створено Українське Національне Об'єднання (УНО), очоливши його В. Кубійович. Ця організація народилася як реакція на складну ситуацію та потребу українського народу в представництві та підтримці в умовах окупації.⁵⁹

Однією з важливих складових цього періоду стала поява Українського видавництва. У грудні 1939 року було отримано дозвіл на його заснування, а В. Кубійович, народжений у Новому Санчі на Західній Лемківщині, очолив цю суспільну установу. Українське видавництво активно сприяло розвитку культури та освіти, видавало шкільні підручники, книжки, газету «Краківські вісті» та кілька журналів. Однак німецька влада також намагалася контролювати медіа та видавничу сферу, видавши свої газети для українців та поляків. Саме у цій боротьбі за збереження українського видавництва та його незалежність здійснювали активну діяльність видатні діячі, серед яких були Кость Левицький, д-р Паньківський та Володимир Кубійович. Було досягнуто компромісу, який дозволив зберегти видавництво та поширити його вплив на Галичину.

За цих складних історичних обставин культурні та освітні установи відіграли значну роль у збереженні та розвитку української ідентичності в

---

⁵⁹ *Кубійович, В. (1975). "Українці в Генеральній Губернії 1939-1941". Буенос-Айрос: 664 с.*

умовах окупації. Робота УЦК та УНО, спрямована на збереження культурних цінностей та освітніх програм, була важливим чинником у боротьбі за національну ідентичність у непростих умовах Другої світової війни.

Важливий внесок у відновлення культурного та релігійного спадщини України під час нацистської окупації зробив Володимир Кубійович. Завдяки його зусиллям вдалося відновити діяльність Автокефальної Православної Церкви, яку очолили митрополит Діонісій (Валединський) та єпископи Іларіон (Огієнко) та Палладій (Вибіда-Руденко). Холмський собор, який був захоплений поляками у 1918 році, було повернуто православної церкві. Улітку 1940 року Володимир Кубійович очолив Український центральний комітет (УЦК), легальну суспільно-громадську організацію українців у Генеральній губернії, яка була створена окупаційною владою. Основна діяльність УЦК була спрямована на об'єднання українського населення та його представництво перед окупаційною владою. В. Кубійович, як очільник УЦК, мав завдання сприяти єднанню різних груп націоналістів та ненаціоналістів для конструктивної спільної діяльності та спілкування з німецькими установами.

У 1941 році нацисти окупували Україну, а Східна Галичина була приєднана до Генеральної губернії, що призвело до створення Українського Допомогового Комітету (УДК), який включив Український центральний комітет (УЦК) як свою складову частину. Крім того, у вересні 1941 року з'явився Український крайовий комітет (УКК) зі схожим статутом, який очолив К. Паньківський. Об'єднуючи ефективно кілька організацій, таких як УЦК, УДК та УКК, Володимир Кубійович сприяв формуванню конструктивного та організованого підходу до вирішення національних питань та сприяв позитивним змінам у житті українського населення під час нацистської окупації.

У часописі «Львівські вісті» (див. дод. 1) було зазначено, що Український крайовий комітет (УКК) мав сприяти активізації суспільно-політичного життя сповна та організувати українське населення Галичини в

рамках Українського Центрального Комітету (УЦК). Проте, уже в лютому 1942 року УКК було ліквідовано, а УЦКу доручено розширити свою діяльність на Галичину. Умови праці на території Галичини, яка пережила національний та політичний ренесанс та мала власну державність у 1917–1923 роках, відрізнялися від умов на західних окраїнах Генеральної губернії.

У квітні 1941 року відбулась конференція представників Українського Центрального Комітету (УЦК), на якій були присутні В. Глібовицький, А. Мілянч та В. Кубійович, з генерал-губернатором Франком. Ця конференція відбулася перед війною з СРСР і була вигідною для німецької влади, яка прагнула мати на своїй стороні прихильність українського населення. Члени УЦК висунули ключові питання, що стосувалися українського населення, і виклали їх у меморіалі. Більшість вимог у меморіалі мала позитивну відповідь, але політика А. Гітлера, орієнтована проти українців, після перемог на Східному фронті, унеможливила їх реалізацію.⁶⁰

Статут для Українського Центрального Комітету був опрацьований та затверджений самою німецькою владою без української співучасті. Проте, ці рамки, намічені владою, були обмеженими: УЦК, який мав розширити свою діяльність на Галичину, фактично обмежувався загальною допомогою організацією, сильно підпорядкованою німецькій владі. Задачами УЦК було організувати та координувати загальну суспільну опіку, співпрацювати із закордонними допомогівими організаціями через Німецький Червоний Хрест, а також зосереджувати увагу на допомозі втікачам, дітям та молоді, які втратили вихователів. УЦК врятував від голоду близько 30 000 дітей під час повені на Прикарпатті весною 1941 року, переселивши їх до селянських родин на Поділлі й Покутті.

Український центральний комітет (УЦК) віддавав особливу увагу опіці над українськими полоненими під час німецько-польської війни. Близько 85

---

⁶⁰ *Гордієнко В. В.* Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1999. 189 с.

000 українських полонених було звільнено за допомогою заходів УЦК, і частина з них повернулася до Генеральної губернії, а решта стала вільними працівниками у Райху. Також УЦК сприяв переселенню осіб з Української Радянської Соціалістичної Республіки до таборів у Райху протягом 1939–1940 років та забезпечив їх працевлаштування в адміністраціях та громадських установах Генеральної губернії.

Спільно з українськими організаціями в Німеччині, УЦК організовував опіку над українськими робітниками у Райху. Представництво в Берліні видає посвідчення національної належності робітникам з Генеральної губернії. Також УЦК дбав про політичних в'язнів, надаючи їм харитативну допомогу, та домагався виплати інвалідських платежів українським інвалідам з часів визвольних змагань та німецько-польської війни. Для забезпечення належного медичного обслуговування, були створені відділ суспільної опіки, секції й осередки народного здоров'я й амбулаторії, а також були запроваджені тримісячні регулярні курси медсестер у зв'язку з дефіцитом санітарного персоналу.

Український центральний комітет (УЦК) приділяв особливу увагу розвитку культури та освіти позашкільними закладами. Уже у вересні 1939 року були відновлені читальні «Просвіти» та Общества ім. Качковського (див. дод. 2), а також оживлені колишні «Рідні Хати» на Холмщині й Підляшші. Важливим кроком був культурно-освітній з'їзд у Кракові у березні 1940 року, де обговорювалися напрямки та статuti для Українського Освітнянського Товариства (УОТ), що сприяли широкому розгортанню культурно-освітньої роботи. УЦК розробляв матеріали для освітньої роботи, видавав місячник «Досвітні Вогні», організовував курси для референтів культурної праці та спільно з Українським видавництвом допомагав УОТ у придбанні бібліотек та інше.

У межах відділу культурної праці УЦК діяла Головна Жіноча Секція, яка продовжувала роботу Союзу Українок та Жіночої Служби України.

Жінки приділяли особливу увагу суспільній опіці та відновленню роботи «Просвіти» з її філіями та читальнями.

Важливу роль у культурно-освітній сфері відігравали також молодіжні організації, такі як курені молоді, виховні та спортивні товариства. Були організовані вишкільні курси, інструкторські та виховні табори для молоді різних вікових груп. Окрім того, відділ молоді УЦК влаштував з'їзди молоді Галичини, вишкільні табори та масові заходи, спрямовані на виховання патріотизму та активної участі молоді в суспільному житті.

В. Кубійович, керівник Українського Центрального Комітету (УЦК), підкреслив, що координація організованого життя в Генеральному губернаторстві була зорієнтована на українські національні інтереси та потреби місцевого населення. УЦК розпочав свою роботу на території Генерального губернаторства з 1 березня 1942 року, охопивши всю його територію. Незважаючи на те, що адміністративні органи ГГ були у Кракові, німецька влада настоювала на збереженні адміністративних підрозділів УЦК у цьому місті. Проте, враховуючи стратегічну важливість Львова як українського осередку, УЦК перемістив центр своєї діяльності у Львів. Це рішення сприяло зближенню з українським населенням та полегшувало організаційну роботу.

Для найближчої перспективи було заплановано налагодження роботи організаційних структур УЦК у Львові та проведення з'їзду делегатів окружних комітетів та делегатур з 24 по 26 березня 1942 року. Окрім цього, надавалася допомога населенню Підкарпаття, що голодувало. У цьому контексті була організована конференція делегатів з голодомором у Львові, на якій було створено комісію та призначено уповноваженого.

Третім важливим аспектом роботи комітету було надання підтримки студентській молоді у Львові, яка мала перспективи вищої освіти. Із цією метою планувалися стипендії, гуртожитки та їдальні.

У кінці березня 1942 року у Львові відбувся перший з'їзд представників окружних комітетів і делегатур УЦК, в якому взяли участь представники від

уряду Генерального губернаторства та німецькі чиновники. На з'їзді було обговорено план подальших дій та завдань УЦК, зокрема його роль у включенні української громади в державне життя Галичини та створення нових організаційних форм для підтримки громадської роботи.

Український центральний комітет (УЦК) активно сприяв організації та розвитку молодіжних об'єднань. Були створені курені молоді (КМ), виховні і спортивні товариства, які сприяли вихованню та розвитку молоді. Господарський відділ УЦК організовував з'їзди купців і ремісників, сприяючи об'єднанню праці та спільним ініціативам в цій сфері.

Для ефективного виховання молоді були влаштовані вишкільні курси, інструкторські та виховні табори для різних вікових груп. У масових заходах, зокрема у святі в Холмі 1941 року з участю 1200 осіб організованої молоді, молодь проявляла активність та спільну діяльність.

Крім того, важливу роль у вихованні молоді відігравали гуртки молоді (ВСУМ), які працювали на пластових засадах під керівництвом видатних діячів, таких як Р. Олесницький та К. Паліїв. Відділ молоді УЦК організовував два з'їзди молоді Галичини у 1943 році та багато вишкільних і відпочинкових таборів, сприяючи активній участі молоді в різних сферах життя.

У контексті додаткового залучення молоді до громадської та вітчизняної справи, коли німецька влада у 1943 році ввела обов'язкову будівельну службу (Баудінст), УЦК досяг, щоб українська молодь була організована в окрему українську Службу Батьківщині. Відділ молоді здійснював освіту та виховання цієї служби, сприяючи згуртуванню та активній участі молоді у справах країни (див. дод. 3).

Український центральний комітет (УЦК) систематично звертався до громадян з закликами та зверненнями, акцентуючи увагу на важливості поширення серед населення, особливо в селах, часописів, де були опубліковані важливі розпорядження державної влади та інформація про діяльність УЦК. Даючи завдання окружним комітетам та делегатурам на

1942 рік, УЦК підкреслював потребу у створенні нових організаційних форм національного життя, що враховували б нові обставини та сприяли творчим проявам національного духу.

Ця нова організаційна схема передбачала радикальний розрив з демократично-ліберальною та партійною системами громадської активності. Натомість, акцентувалася необхідність провідництва, особистої відповідальності та концентрації повноважень в Українському Центральному Комітеті (УЦК), який мав краще впоратися з поставленими завданнями. Крім того, відзначалася важливість підтримки та співпраці всього населення, що морально та матеріально сприяє роботі комітетів та делегатур.

К. Паньківський взяв слово в часописі «Рідна земля» (див. дод. 4) , закликаючи до єдності всіх національних сил. Він наголосив, що настали ключові миті для долі народу, коли об'єднання нації є надзвичайно важливим. Було наголошено на небажанні внутрішніх конфліктів та на необхідності уникати розбрату серед українського народу, оскільки це служило лише інтересам ворогів.

Для активізації діяльності УЦК в Східній Галичині, його керівництво проводило численні візити та наради в місцевих комітетах. Під час інспекторської поїздки округами у травні 1942 р., керівництво УЦК відзначило позитивне ставлення населення до його діяльності. Було обговорено проблеми українського життя та німецько-українських відносин, а також акцентовано увагу на важливості співпраці в умовах війни, зокрема сільськогосподарських контингентів та служби праці.⁶¹

Часопис «Станіславівське слово» (див. дод. 5) опублікував звіт про поїздки УЦК, що відбулася 2 червня 1942 року в Рогатин. Під час виступу В. Кубійовича на делегатурі УЦК, він проаналізував складну ситуацію в регіоні. Було вказано, що у цей важливий час для українського народу

---

⁶¹ Романюк М. "Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського округного Проводу ОУН". Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 331–353.

необхідно максимально використовувати можливості, що виникли після знищення давніх ворогів — Польщі та Москви. У своєму виступі щодо завдань української інтелігенції, В. Кубійович підкреслив її відповідальність за майбутнє народу, оскільки від неї залежить використання сприятливих умов для належного відображення національного духу серед європейських народів.⁶²

Результати поїздок свідчили про позитивну роботу окружних комітетів та поліпшення їхньої організаційної діяльності. Повітові делегатури стали справжніми центрами національного життя, охопивши практично всю свою територію. Однак головним наслідком поїздки було підтвердження правильності обраного шляху та впевненість у його продовженні.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності УЦК було організаційне охоплення всіх аспектів життя населення східногалицьких земель. Особлива увага була приділена видачі посвідчень особи для всіх українців, мешканців Генеральної губернії. Це надавало УЦК можливість посилювати свій вплив на населення, оскільки видача посвідчень змушувала громадян вступати в комітет та відчувати свою обов'язковість перед нацією.

Навіть у непростих умовах, коли радянські війська наближалися до кордонів Генеральної губернії, УЦК проводив різноманітні антикомуністичні акції. Серед них — заява, ухвалена на всенародному вічі в Станіславові 17 лютого 1944 року, у якій український народ висловив свою позицію щодо подій у світі та внутрішньої політики, а також публічно заявив про готовність боротьби проти комунізму та відданість ідеї вільної Європи. Також було осуджено анархію та підтримано рішучий опір комуністичному режиму.

Аналізуючи діяльність Українського Центрального Комітету (УЦК), необхідно врахувати фактори, що спонукали його керівництво до співробітництва з окупаційним режимом. Часопис «Тернопільський голос»

---

⁶² Вєтров, І. (2005). "Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації (1941–1944 рр.)". Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал, № 3/4, с. 194–207.

відзначав, що УЦК виник як результат тяжінь усіх національних лідерів, які прагнули об'єднати український народ і боротьбу за його єдність. Проте, важливо врахувати, що УЦК також відображав нову еру, породжену соціал-націоналізмом Адольфа Гітлера.

У своєму виступі, фюрер Великонімецьчини наголосив на шляхах, які ведуть до сили та щастя для нації, основним з яких є єдність. Він навів приклад німецького об'єднання, яке побудувалося на цих принципах. Такі ідеї були спрямовані на українське населення, але варто зазначити, що вони базувалися на антигуманних та расистських поглядах.

УЦК, керуючись метою об'єднання національних сил для визволення, спрямував свої зусилля на збереження та підтримку нації. Організація вживала заходів, спрямованих на розвиток освіти, культури та допомогу потребуючим. УЦК також сприяв вихованню молоді в дусі національної свідомості та сприяв професійній підготовці спеціалістів у різних галузях.

Діяльність УЦК мала неоднозначну оцінку політичних угруповань, зокрема Організації українських націоналістів (ОУН). ОУН(б) вважала УЦК зрадниками національних інтересів, адже вони співпрацювали з німецьким окупаційним режимом. Однак важливо врахувати складні обставини та відсутність реальних можливостей у бездержавній ситуації для ефективної національної боротьби.

Отже, можна зробити висновки, що враховуючи ці обставини, діяльність УЦК не була виключною колаборацією чи пристосуванством. Це був спосіб виживання та захисту національних інтересів у надзвичайних умовах світової війни, хоча й з відомими компромісами. У межах своїх можливостей УЦК працював на користь українського народу та сприяв його виживанню, навіть у контексті складної політичної кон'юнктури.

2.2. Наслідки культурної політики нацистської влади

Нацистська культурна політика мала серйозні та руйнівні наслідки як для Німеччини, так і для країн, які опинилися під її окупацією. Ось кілька ключових наслідків:

1. Расова ідеологія та геноцид. Однією з основних характеристик культурної політики нацистської Німеччини була расова ідеологія, що пропагувала перевагу «арійської раси» та дискредитувала інших, особливо євреїв. Це призвело до геноциду та Голокосту, у якому загинули мільйони невинних людей.

2. Цензура та ідеологічний контроль. Нацисти строго контролювали масмедіа, літературу, мистецтво та освіту. Це призвело до цензури, знищення «неприйнятної» літератури та мистецтва, а також спроби переписати історію з позицій нацистської ідеології.

3. Експлуатація та знищення культурних цінностей. Нацистська влада конфіскувала та розграбовувала культурні цінності у країнах, які окупувала, зокрема викрадення картин, скульптур та інших артефактів мистецтва.

4. Супротив та підпільна культурна діяльність. Насупроти нацистській ідеології та цензурі існував активний опір. Багато художників, письменників та митців створювали та поширювали антинацистську пропаганду.

Расистські погляди та ідеологічні основи Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП) визначили курс та політику Держави Третього Рейху. Расизм, як ідеологічна концепція, ґрунтувався на переконанні у інферіорності одних рас перед іншими та на надмірному піднесенні «арійської раси». Ця концепція базувалася на соціально-економічних кризах та невдоволенні у німецькому суспільстві після Першої світової війни та Версальського договору.

Головним елементом був культ «арійської раси», що служив основою ідеології НСДАП. «Арійці» презентувались як найвища раса, обранці, які

повинні панувати над іншими расами. Цей культ був обґрунтований прагненням до експансії та агресії проти інших рас, особливо юдеїв, що стало однією з головних складових расистської ідеології НСДАП.

Антисемітизм був ще однією важливою складовою расистської ідеології НСДАП. Партія вважала юдеїв ворогами та обґрунтовувала необхідність їхнього винищення. Це призвело до геноциду та вбивства мільйонів невинних людей під час Голокосту. Також, НСДАП прагнула зберегти «чистоту раси» та уникнути її «забруднення» через мішання з іншими расами. Були прийняті закони та політики, спрямовані на ізоляцію та винищення «непридатних» за расовими ознаками. У результаті, ця расистська ідеологія призвела до реалізації жахливих практик геноциду та евгеніки.⁶³

Расистські погляди та ідеологічні основи НСДАП базувалися на переконанні в інферіорності певних рас та на пропаганді ідеї «арійської раси» як найвищої. Ця ідеологія виникла наприкінці 19-го – початку 20-го століття й отримала широке поширення в Німеччині під керівництвом Адольфа Гітлера.

У 1920 році створено НСДАП, яка вийшла зі своєю антисемітською та расистською агітацією на перші ряди політичного спектра. Головна ідея полягала у створенні ідеального суспільства шляхом вилучення «несортових» елементів, зокрема євреїв, ромів, представників інших рас.

Ключовою книгою для нацистів була «Моя боротьба» (Mein Kampf) (див. дод. 6), написана Гітлером у 1925 році. У ній він виклав свої расистські погляди та ідеї щодо створення «чистого» арійського суспільства, заснованого на ідеї біологічної нерівності рас. Адольф Гітлер склав книгу, будучи у в'язниці міста Ландсберг-на-Леху, куди його посадили 1 квітня 1924 року за участь у «Пивному путчу» (1923 р.). Першу частину твору Гітлер диктував своїм помічникам Емілеві Морісу та Рудольфові Гессу. Наступну

---

⁶³ *Марущенко О.* Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни. Питання методології та історіографії. Київ, 2006. С. 83–124.

частину він написав після грудня 1924 року у пансіонатах «Моріц» та «Вахенфельд», що розташовані в альпійській місцевості Оберзальцберг. Перша частина була опублікована у липні 1925 року, а друга — у грудні 1926-го. Первісна назва книги була «4,5 роки боротьби проти брехні, дурості та підступності». У цьому творі Гітлер висловив ідеї щодо відновлення могутності Німеччини через об'єднання всіх німців та пропонував очистити країну від євреїв та інших іногородців. Фюрер також запропонував замінити парламентську систему на ієрархічну структуру з вождем на вершині.

Ключовими концепціями нацизму були віра у біологічну нерівність рас та необхідність збереження «чистоти» арійської раси. Гітлер пропагував ідею боротьби за «пережиття найсильніших» та викорінення «слабких».

Сприйняття інших націй як менш цінних та «непотрібних» було дороговказом для політичних рішень нацистського режиму. Ця ідеологія знайшла своє втілення у нацистській політиці експансії та геноциду під час Другої світової війни.

У 1933 році прийшовши до влади, нацисти розпочали систематичне пригнічення та переслідування євреїв, ромів, гомосексуалів та інших груп, які вони визначили як «непридатні» з біологічного точки зору.

Ці расистські погляди та ідеологічні основи нацистського режиму мали жахливі наслідки, зокрема, мільйони людей були вбиті внаслідок Голокосту та геноциду, що є одним із найстрашніших злочинів проти людства в історії.

Антиєврейські закони та обмеження щодо єврейського населення були ключовими елементами нацистської політики під керівництвом Адольфа Гітлера та Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП). Ці заходи спрямовувалися на систематичне пригноблення та виключення єврейського населення з усіх сфер життя.

1. Нюрнберзькі закони (1935 р.). Ці закони встановили расову дискримінацію щодо євреїв. Зокрема, була визначена юридична та расова визначеність «єврейства», що включало осіб з трьома або більше

єврейськими дідами або бабусями. Це обмеження вплинуло на їхні громадянські права та можливість укладати шлюби з «арійцями».

2. Закони про громадянство (1935 р.). Ці закони обмежили єврейське населення у придбанні та утриманні німецького громадянства. Євреям було позбавлено громадянських прав та статусу громадян, а також вони були позбавлені можливості голосувати.

3. Антисемітська пропаганда. Режим посилив антисемітську пропаганду в ЗМІ, школах та громадському просторі. Євреїв зображували як загрозу арійській расі, що посилювало ненависть та обурення до них у німецькому суспільстві.

4. Поглиблення обмежень. Із часом, режим удосконалював та посилював антиєврейські закони. Це охоплювало заборону на відвідування громадських місць, таких як парки та театри, а також обмеження в правах на освіту та професійну кар'єру.

5. Кришталева ніч (9-10 листопада 1938 р.). Провокація нацистів призвела до масового пограбування та руйнування єврейських магазинів, синагог та будинків, а також до арештів єврейського населення.

6. Обмеження усіх сфер життя. Євреїв виключили з публічних посад, медичних установ, освіти, а також інших сфер економіки та культури. Були запроваджені обмеження у володінні майном та економічній діяльності.

Ці антиєврейські закони та обмеження були частиною загальної нацистської расової ідеології, спрямованої на знищення єврейського народу та утвердження переваги «арійської раси».

Голокост – це трагічний період історії, коли під нацистським режимом Адольфа Гітлера та його союзників було здійснено систематичне масове винищення єврейського населення та інших «непридатних» груп. Ця геноцидальна кампанія відбувалася під час Другої світової війни (1939–1945) та мала жахливі наслідки для мільйонів людей.

Після набуття влади в Німеччині, нацисти спочатку уникнули масових вбивств, але оперативно почали використовувати свій уряд для виключення

євреїв з німецького суспільства. Режим нацистської Німеччини вживав антисемітські заходи, зокрема прийняття дискримінаційних законів та насильство проти німецьких євреїв. Протягом періоду з 1933 по 1945 роки переслідування євреїв нацистами набували все більш радикального характеру. Цей процес завершився розробленням плану, який нацистські лідери називали «Остаточним розв'язанням єврейського питання». Ця концепція передбачала організоване та систематичне масове винищення європейських євреїв, яке нацистський режим здійснював у період з 1941 по 1945 роки (див. дод. 7).

Націонал-соціалісти атакували євреїв через свої радикальні антисемітські переконання, що стали основою їхньої ідеології та світогляду. Ця ідеологія глибоко проникла в німецьке суспільство, створивши погляди на євреїв як на ворогів та загрозу. Нацисти помилково вважали євреїв відповідальними за соціальні, економічні, політичні та культурні проблеми Німеччини, у тому числі поразку країни у Першій світовій війні та інші кризи.

Упередження та ненависть до євреїв мали давні корені, і антисемітизм існував протягом історії Європи. У Середньовіччі він базувався на релігійних віруваннях та міфах про євреїв, які водночас були звинувачувані у смерті Ісуса. Пізніше, у ранньомодерну епоху, лідери деяких європейських держав ізолювали євреїв від суспільства, що посилювало стереотипи про них як аутсайдерів. Поступове зняття юридичних обмежень на євреїв не призвело до зникнення антисемітизму, а навпаки, у новітній історії, він набув нових форм, включаючи економічний, націоналістичний та расовий антисемітизм.

Расовий антисемітизм, який був основою нацистської ідеології, ґрунтувався на теоріях раси та еugenіки. Націонал-соціалісти помилково вважали євреїв окремою та нижчою расою. Ці упередження стали основою для виконання геноциду єврейського населення під час Другої світової війни. Антисемітизм нацистського режиму відобразив інтенсивність та страхітливність Голокосту, в якому загинули мільйони невинних людей.

Нацистський режим у Німеччині в 1933–1945 роках виявив надзвичайний контроль над засобами масової інформації (ЗМІ) та використовував їх для формування «правильної» історії, спрямованої на підтримку ідеології та політичних цілей нацистського режиму.

Нацисти вживали жорстких заходів для контролю над ЗМІ, аби переконати суспільство в істинності своєї ідеології та управління. Були заборонені незалежні газети та видання, які не відповідали офіційній лінії режиму. Цензура була введена для всіх видів ЗМІ, включаючи газети, радіо, кіно та книги.

Гітлерівський режим активно використовував пропаганду для поширення своїх ідей. Пропагандистська машина нацистів була добре організованою та дуже ефективною. Її мета полягала у впливі на масове сприйняття, формуванні позитивного уявлення про режим та його лідерів, а також негативного ставлення до «ворогів» нацистської держави, зокрема євреїв.

Нацисти створили Міністерство пропаганди, керівництво якого було покладено на Йозефа Геббельса. Вони активно використовували радіо, пресу, кіно та марші для масового впливу на свідомість громадян. Пропагандистські матеріали поширювали ідею «арійської переваги», образ ворога, ідеалізували нацистське суспільство.

У цій атмосфері цензури та пропаганди формувалася «правильна» історія, яка відображала ідеологію режиму. Ця історія сприяла утвердженню нацистських уявлень про роль Німеччини у світовій історії, «чистоту раси» та необхідність боротьби проти «ворогів» нації. Усі події та факти сприймалися через призму нацистської ідеології та доповідалися з позицій підтримки режиму (див. дод. 8).

Співвідношення між цензурою, заборонаю на «неприйнятну» літературу, мистецтво та інші форми культури і датами ключових подій під час нацистського режиму в Німеччині можна представити так.

У період з 1933 по 1945 рік нацистський режим в Німеччині вживав активні заходи щодо контролю над культурою та медіа. Після приходу до влади:

1. 1933 рік:

- **28 березня:** Утворення Міністерства пропаганди під керівництвом Йозефа Геббельса.
- **10 травня:** Палінгенські вогнища, спалювання «неприйнятних» книг.

2. 1934 рік:

- **1 квітня:** Заборона жидівських авторів та видавництв у Німеччині.

3. 1935 рік:

- **15 вересня:** Утворення Рейхскульткамери, яка контролювала всі сфери культури.

4. 1938 рік:

- **12 листопада:** Ніч кришталю, спалах антисемітичного насильства та руйнування єврейських магазинів, синагог тощо.

5. 1939-1945 роки:

- **Під час Другої світової війни:** Сувора цензура й контроль над ЗМІ та мистецтвом для пропаганди військового зусилля та ідеології НСДАП.

Ці заходи були спрямовані на створення ідейної єдності, утвердження націонал-соціалістичної ідеології та упевненість в правильності нацистського режиму, а також придушення будь-яких дисидентських або альтернативних голосів в культурі та ЗМІ.

Під час Другої світової війни (1939–1945) нацистський режим розпочав систематичне конфіскування та розграбування культурних цінностей у країнах, які були окуповані нацистами.

Уже в 1939 році з початком війни відбувалася конфіскація цінних шедеврів мистецтва та культурних артефактів у Польщі. Після перемоги над Францією в 1940 році, нацисти організували масштабну операцію з арешту та

конфіскації цінних картин, скульптур та інших артоб'єктів. Також окупаційні війська здійснювали розграбування музеїв, архівів та бібліотек.

У західних областях України, які також потрапили під окупацію нацистського режиму під час Другої світової війни, відбувалася масштабна конфіскація та розграбування культурних цінностей.

У 1941 році нацисти зайняли Львів, що стало однією з ключових подій для культурної спадщини цього регіону. Вони конфіскували цінні музейні колекції, архіви, бібліотеки та приватні зібрання, включаючи безцінні мистецькі твори та інші артефакти. Загарбники транспортували цінності до Німеччини або знищували.

У Львові, наприклад, був створений особливий комітет для збору та вивезення музейних цінностей до Німеччини. Аналогічні дії проводилися й в інших містах та населених пунктах західних областей України. Важливими датами цих подій є 1941 рік, коли окупаційні сили вперше потрапили до міст та регіонів Західної України, та 1944 рік, коли радянська армія звільнила ці території від нацистської окупації.

Нацистський режим здійснював спроби знищення культурних пам'яток та артефактів, що належали до інших націй, включаючи культурну спадщину населення Західної України. Ця деструкція спрямовувалася на видалення слідів та ідентичності тих народів, які опозиційно ставилися до нацистської ідеології.

Західна Україна, включаючи міста Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ та інші населені пункти, була зоною окупації нацистських військ протягом 1941–1944 років. Під час окупації нацисти намагалися знищувати архітектурні пам'ятки, музеї, архіви та інші об'єкти культурної спадщини, які вони вважали неприйнятними з політичних, ідеологічних або етнічних мотивів.

Ці спроби знищення культурних артефактів та пам'яток пов'язувалися із різними подіями та датами, такими як вступ нацистів до міст 1941 року, проведення окупаційною адміністрацією антикультурних заходів упродовж

окупації, а також визволення територій Західної України радянською армією у 1944 році.

Серед спроб знищення можна вказати такі:

1. **Культурні артефакти.** Це включало в себе художні картини, скульптури, антикваріат, цінні книги та рукописи.

2. **Архітектурні пам'ятки.** Архітектурні шедеври, пам'ятки архітектури та історичні будівлі були спробами знищення або пошкодження.

3. **Музеї та архіви.** Нацисти спрямовували свої дії проти музеїв та архівів, щоб знищити чи конфіскувати цінні колекції та документи, які були пов'язані з історією та культурою інших націй.

4. **Релігійні об'єкти.** Церкви, синагоги, мечеті та інші релігійні споруди були під загрозою знищення або пошкодження нацистами.

5. **Історичні пам'ятники.** Пам'ятники та меморіали, які символізували історію та ідентичність інших націй, були спробами змазати їхню історію.

У 1933–1939 рр. нацистський режим в Німеччині прагнув знищити та заглушити будь-яку культурну активність, що не відповідала їхній ідеології. У відповідь на це українські інтелектуали та активісти, наприклад, створили Спілку українських письменників у Львові 1939 року, що сприяла збереженню та популяризації української культури.

Протягом 1941–1944 рр. в часи німецької окупації в Україні утворилися опозиційні групи, такі як Організація українських націоналістів (ОУН), яка боролася проти нацистської ідеології та долучилася до загальноєвропейського опору (див. дод. 9).

У 1942 році в Україні було створено підпільну газету «Визволення», яка оповіщала про злочини нацистського режиму. Опозиційні групи прагнули усвідомити населення про несправедливість та жорстокість нацистської політики, долучити до боротьби та зберегти національну самосвідомість.

Нацистська культурна політика та її наслідки викликали різні реакції як у світі, так і серед національних опозиційних рухів.

Світове співтовариство.

Початково, багато країн виявляли пасивність або обережність у відношенні до нацистської культурної політики, оскільки у 1930–40-х роках було багато політичних та економічних турбулентностей. Проте, після загарбання Австрії, Мюнхенської угоди та особливо після початку Другої світової війни, світове співтовариство зрозуміло загрозу нацистського режиму та його культурної політики.

1933–1939 рр.: спочатку деякі країни намагалися зберігати культурні зв'язки з Німеччиною, але з часом розривали їх через обурення нацистським антисемітизмом та репресіями.

1940–1945 рр.: у міру наростання конфлікту і загострення злочинів нацистського режиму, країни Співдружності націй об'єднали зусилля проти нацистської Німеччини. Спільна боротьба увійшла в історію як антигітлерівська коаліція, що відіграла ключову роль у здоланні нацистського режиму.

Національні опозиційні рухи.

Національні опозиційні рухи у країнах, що перебували під нацистською окупацією, активно протиставлялися нацистській культурній політиці. Одним із прикладів є Організація українських націоналістів (ОУН), яка пропагувала українську культуру та традиції, боролася за незалежність України та протистояла асиміляції та репресіям.

Опозиційні групи в інших країнах також долучилися до боротьби проти нацистського режиму, використовуючи культурні аспекти, щоб сприяти утриманню ідентичності та мобілізувати національну свідомість.

Нацистська ідеологія та досвід нацистського режиму мають важливий вплив на сучасність як негативний приклад тоталітаризму, расизму та злочинів проти людяності. Розглянемо вплив на сучасність у двох аспектах: важливість вивчення та осуду нацистського досвіду і його роль у попередженні майбутніх конфліктів та злочинів.

1. Вивчення та осуд нацистського досвіду. Нацистський режим є прикладом екстремізму, насильства та расизму. Вивчення цього досвіду допомагає усвідомити наслідки занепокоюючих ідеологій та загрози, які вони несуть для людства. Здійснення глибокого аналізу історії нацизму дозволяє розуміти, як культурні, економічні та політичні чинники можуть сприяти насильству та інтолерантності.

Досягнення:

- Поширення знань про нацистський режим в освітніх програмах.
- Здійснення досліджень та публікація наукових праць про нацизм та Голокост.
- Музеї та пам'ятники для збереження пам'яті про жертви нацистського режиму.

2. Попередження майбутніх конфліктів. Аналіз нацистського досвіду слугує попередженням перед сучасними та майбутніми загрозами. Розуміння реальних наслідків екстремізму та інтернаціонального конфлікту дозволяє приймати належні заходи для запобігання повторенню подібних подій.

Досягнення:

- Міжнародні організації та правозахисні групи ведуть кампанії проти расизму, ксенофобії та екстремізму.
- Сприяння діалогу між культурами та релігіями для зменшення конфліктів.
- Міжнародне співробітництво та спільні зусилля у боротьбі з тероризмом та екстремізмом.

Сучасні виклики та пам'ять про нацистські злочини відіграють важливу роль у формуванні свідомості суспільства та в попередженні повторення подібних трагедій. Розглянемо це в аспекті сучасних викликів та місця пам'яті нацистських злочинів.

1. Сучасні виклики: Сьогодні світ стикається з численними викликами, що можуть сприяти появі екстремізму та насильства. До них належать:

- Розпалення соціальних конфліктів та економічних криз: нерівності, безробіття та соціальне невдоволення можуть сприяти зростанню екстремізму.

- Зростання расизму та ксенофобії: розповсюдження расистських та ксенофобських ідеологій у сучасному світі є серйозним викликом.

2. Пам'ять про нацистські злочини:

- Музеї та меморіальні об'єкти: створення та підтримка музеїв та меморіальних об'єктів є важливим елементом пам'яті про нацистські злочини та Голокост.

- Освіта та дослідження: включення теми Голокосту та нацистських злочинів у навчальні програми та проведення досліджень забезпечують пам'ять та розуміння історії.

Отже, варто підсумувати, що в сучасних умовах важливо усвідомлювати ці виклики та долати їх через спільні зусилля міжнародного співтовариства, освіти та пам'ять про історичні злочини. Запобігання екстремізму та насильству базується на уроках минулого та пам'яті про нацистські злочини для побудови кращого майбутнього, що ґрунтується на принципах толерантності, рівності та прав людини.

РОЗДІЛ 3. ПІДПІЛЬНА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1. Підпільна література

Під час нацистської окупації в Західній Україні, на території, яка пережила жорстоке фашистське лихоліття у період 1941–1944 років, сталося найстрашніше в історії нашої країни. Це був час терору, знищення та культурного геноциду, коли нацистські колонізатори масово та безжалісно знищували цивільне населення та організовували примусові вивезення сотень тисяч людей на каторжні роботи.

Під час окупації фашисти руйнували все довкола себе, фіксовано знищення 17 тисяч промислових підприємств, майже всі колгоспи та радгоспи. Масштабні втрати відчули наукові, культурно-освітні та медичні установи, вузи та школи. Гітлерівці знищили 714 міст і містечок, понад 28 тисяч сіл, позбавивши оселі близько 10 мільйонів людей.

Однак це жорстоке ставлення спровокувало масовий опір мешканців міст та сіл, які відчули на собі жахливі наслідки окупації. Національна гідність та гордість змусили багатьох стати на захист Батьківщини. Із самого початку війни тисячі студентів, викладачів, письменників та представників інтелігенції стали захисниками своєї землі. Окупація фашистами призвела до евакуації наукових та освітніх установ на Схід. Незважаючи на труднощі, вони продовжували працювати задля визволення, зміцнюючи фронт та наближаючи перемогу.

Фашисти пильно контролювали національне життя та культурні цінності. Заборона публічних зібрань, створення товариств та контроль над засобами масової інформації – усе це було на порядок. Сталося масове пограбування мистецьких та історичних цінностей українського народу, та відчутні втрати зазнали музеї, бібліотеки та галереї. Українські цінні колекції та артефакти були вивезені за межі країни. Все це було спробою ворога знищити культурний спадок та позбавити народ його історичної пам'яті.

Підпільна література є особливим видом культурної діяльності, який розкривається в умовах політичної репресії або заборони на вільне висловлювання ідей та поглядів у суспільстві. Це спроба зберегти національну ідентичність та ідеї в опозиції до окупаційних режимів та їхньої ідеології. Підпільна література є джерелом невідомих аспектів історії та культури, яка відображає боротьбу за свободу слова, національну гідність та віру в перемогу духу.

Важливим аспектом підпільної літератури є часовий контекст. Перші вияви підпільної літератури спостерігалися ще в середньовіччі, але значний розквіт цього явища відбувся у XX столітті, особливо під час диктатурних режимів та окупаційних періодів. Наприклад, під час Другої світової війни, коли частину України окупували нацисти, українська підпільна література стала важливим засобом інформування та мобілізації суспільства проти окупантів.

Тематика підпільних творів включала антиокупаційні ідеї, героїзм національного опору, прагнення до вільності та незалежності. Творці підпільної літератури намагалися за допомогою своїх творів викликати національну самосвідомість та віру в краще майбутнє. Це вимагало від них високого ступеня відваги та витримки, оскільки створення та поширення таких творів під загрозою репресій та небезпеки для життя.

Способи передачі підпільної літератури включали в себе різноманітні форми: від нелегальних друкованих видань до усної передачі. Це дозволяло творцям обходити окупаційну цензуру та поширювати свої ідеї серед населення. Діяльність у цьому напрямі вимагала від осіб, що брали участь у ній, високого рівня організаційних здібностей та вміння уникати виявів владної структури.

Сьогодні, спираючись на спадщину підпільної літератури, ми можемо зрозуміти силу та важливість людського духу, який навіть у найскладніших обставинах знаходить способи висловити свої ідеї та переконання. Розуміння та вивчення цього явища дає можливість відчувати, наскільки важливо бути

вірними своїм переконанням та вміти боротися за них, незалежно від обставин та тиску влади.

Українська культура пережила складний та трагічний період під час німецької окупації в часи Другої світової війни протягом 1941–1944 років. Цей період характеризувався втратою національної незалежності та негативним впливом на культурні процеси в Україні.⁶⁴

Уже з початку окупації, нацисти вживали заходів для утвердження своєї ідеології та придушення української культури. 29 вересня 1941 року було видано наказ, який забороняв вживання української мови в офіційних документах та органах управління. Це був лише один із багатьох кроків у спробах відокремити та пригнічувати українську ідентичність.

Проте, навіть у цих умовах виникли яскраві приклади опору та боротьби за збереження культурної спадщини. Українські письменники такі, як: Іван Багряний та Олесь Гончар, – вели підпільну літературну діяльність, створюючи та поширюючи твори, які протиставлялись окупаційній політиці.

Неабияке значення для української культури мало створення Української греко-католицької церкви та публікація її відкритого листа до українського народу 15 січня 1942 року. У цьому листі закликалося залишатися вірними своїм національним традиціям та чинити опір окупантам.

Важливо зазначити, що підпільна культурна діяльність зберігала національну самобутність та сприяла збереженню української ідентичності в умовах окупації. Це стало своєрідним актом героїзму та патріотизму, дозволяючи зберегти культурну спадщину та підтвердити силу духу українського народу.

Підпільна література є важливим явищем в історії суспільства, особливо у часи важких випробувань та національних криз. Цей вид літературної діяльності виникає в умовах політичного тиску, де вільне

---

⁶⁴ Культура в роки війни: період окупації. Навчально-методичний посібник / Укладач О. Е. Жосан. Кіровоград: КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського», 2015. 100 с.

висловлювання думок та ідей обмежене або цензуроване. Важливість підпільної літератури полягає в тому, що вона стає необхідним каналом для опозиції, вираження боротьби за свободу та правду, зокрема в умовах окупації.

Ще у XIX столітті в Україні виникли перші прояви підпільної літератури, особливо під час боротьби за незалежність та відновлення національної культури. Такі видатні особистості, як Іван Франко, Леся Українка та інші, використовували підпільну літературу для вираження своїх поглядів та підтримки боротьби за вільну та незалежну Україну. Проте, справжній розквіт цього явища відбувся у XX столітті в умовах окупації та диктатури. Під час Другої світової війни, зокрема, підпільна література стала необхідним інструментом опору нацистській окупації.

Однією з основних особливостей підпільної літератури є її антиутопічний характер. Твори цього напрямку висвітлюють тему тоталітарних режимів, антигуманних умов життя та обставин, які спричинили ці режими.

Ще однією важливою рисою є патріотична спрямованість. Підпільна література виступає як засіб об'єднання та підтримки національної гідності. Твори цього напрямку спонукали до активного опору та боротьби проти окупантів. Яскравим прикладом є творчість Олега Ольжича (див. дод. 10).

Також варто відзначити, що підпільна література відіграла важливу роль у збереженні національної культурної спадщини. Через підпільну літературу зберігалася інформація про історію, традиції та цінності народу.

Підпільна літературна діяльність є унікальним та складним процесом, що розвивається в особливих умовах політичного, соціального або культурного тиску, коли вільне висловлення думок та ідей є обмеженим або небезпечним. Її специфіка та особливості визначаються середовищем, у якому вона виникає та функціонує, а також її цілями та характером впливу на суспільство. Основні аспекти специфіки підпільної літературної діяльності включають:

1. Конфіденційність та анонімність.

Підпільна літературна діяльність зазвичай ведеться у таємниці, з використанням псевдонімів та анонімних видань. Автори та редактори приховують свою особистість, щоб уникнути репресій та переслідувань.

2. Спрямованість на ідеали та цінності.

Підпільна література спрямована на висвітлення ідей, переконань та цінностей, які протиставляються домінуючим антидемократичним або тоталітарним режимам. Вона надихає та мобілізує громадян до опору й відстоювання правди та справедливості.

3. Використання альтернативних видавництв та поширення.

Підпільна літературна продукція надруковується у підпільних або незаконних видавництвах. Це можуть бути рукописи, саморобні видання, листівки, брошури, які долучаються до нелегальних груп або розсилками.

4. Інновації у жанрах та стилях.

Оскільки підпільна література має бути невидимою для органів контролю, вона активно використовує інноваційні жанрові та стильові рішення, щоб привернути увагу та емоційно здійснити вплив на читача.

5. Героїзм та жертвність.

Автори та редактори підпільної літератури відзначаються високим рівнем героїзму та готовністю до ризику. Вони свідомо приймають загрози та небезпеки для того, щоб донести свої ідеї до аудиторії.

У цей час автори такі, як: Іван Багряний, Олесь Гончар, Дмитро Павличко та інші, – активно долучилися до підпільної літературної діяльності. Вони створювали та поширювали твори, спрямовані на патріотичне виховання та боротьбу проти окупації.

Однією з основних особливостей підпільної літературної діяльності була її конфіденційність та анонімність. Автори та видавці часто використовували псевдоніми та анонімні видання для уникнення репресій окупаційних влад. Крім того, підпільна література спрямовувалася на відновлення національної свідомості та ідентичності. У творах цього часу

часто акцентувалися національні історичні події, героїка українського народу та активна позиція громадян у боротьбі за незалежність.

Важливу роль у розвитку підпільної літературної діяльності відіграли підпільні видання та альтернативні платформи. Такі видання надавали можливість поширювати твори та ідеї, які не могли бути оприлюднені в офіційних джерелах.

У липні 1941 року нацисти оголосили про заборону української мови та культури, що спричинило появу української підпільної літератури. У цей період видатними представниками підпільної літератури були Іван Багряний, Олесь Гончар, Дмитро Павличко та інші, які використовували псевдоніми та анонімні видання для захисту від репресій.

Ще однією важливою подією було створення Української Національної Ради у Львові, яка виступала як організація опору та об'єднання українських інтелектуалів та патріотів. Її заснування відбулося 6 липня 1941 року за ініціативи ОУН. До організації входили представники різних галузей, але всі вони мали завдання організовувати господарське, культурне та суспільне життя допоки не буде відновлена українська державність.

У грудні 1941 року вийшов у світ перший номер підпільної газети «Літературна Україна» (див. дод. 11), яка стала платформою для українських письменників та поетів у боротьбі за національну незалежність.

Також слід відзначити творчий внесок Олени Теліги, що активно долучилася до підпільної літературної діяльності та була однією із організаторів літературно-політичної групи «Молодняк», що протистояла окупаційній владі.

Умови створення підпільних творів під час німецької окупації та політичного тиску на території Західної України (1941–1944 роки) включали в себе складний мікс соціально-політичних обставин, режиму цензури та ризиків для творців.

Влада нацистів намагалася змінити культурну спрямованість національних груп. Українська мова та культура були пригнічені, а медіа та

видання були під суворим контролем окупаційної адміністрації. За умов цензури з'явилися таємні видання та рукописи. Письменники, журналісти та інтелектуали намагалися обійти обмеження шляхом створення та розповсюдження андеграундних творів, які викликали обурення окупаційної влади.

Автори та видавці, які створювали підпільні твори, знали про можливі репресії та загрози для своєї безпеки. Із метою уникнення переслідувань, вони використовували псевдоніми та таємні друкарні, ризикуючи своїм життям заради свободи слова та національної гідності.

Ідейна спрямованість підпільних видань під час німецької окупації Західної України відображала глибоке бажання нації до свободи, незалежності та відновлення державності. У цей період тоталітарного режиму підпільна література відігравала значну роль у поширенні ідеології опору та утвердження національної самосвідомості.

Твори, що надруковані підпільними виданнями, мали чітку мету – мобілізувати суспільство на боротьбу та підтримувати ідею відновлення державності України. Їхня ідеологічна спрямованість засновувалася на принципах патріотизму, національної гордості та віри в майбутнє вільної країни.

Підпільні видання поширювалися обмеженими тиражами та розповсюджувалися таємно, часто через контакт з патріотично налаштованими громадянами, членами національних організацій та рухів опору. Деякі видання такі, як: газета «Дзвін», журнал «Вісник Української визвольної боротьби», – публікувалися під виглядом анонімних видань, щоб уникнути репресій.

Основна ідеологічна спрямованість була зорієнтована на відновлення незалежності та протистояння окупантам. Літературні твори й статті ставили за мету підняти бойовий дух та патріотизм серед громадян, розкриваючи злочинність окупаційного режиму та закликаючи до боротьби за свободу.

Ці підпільні видання стали невід'ємною частиною національно-визвольного руху. Вони відігравали важливу роль у збереженні національної ідентичності, утриманні духу спротиву та мобілізації громадян для відновлення державності.

Під час німецької окупації Західної України протистоянню агресорам слугувала ефективна контрастна пропаганда, що розкривала злочинність окупаційного режиму та мобілізувала суспільство на боротьбу за незалежність та відновлення державності.

Перш за все, окупаційна пропаганда була націлена на маніпуляцію масами, фабрикування дезінформації та спроби уплутати громадян у фальшиву реальність. Проте, незважаючи на це, підпільні видання та розголошення виступали як невід'ємна складова антиокупаційного опору. Їхня ефективність полягала у відкритті правдивих фактів та розкритті злочинності окупантів.

Одним із прикладів ефективності контрасту є газета «Дзвін» (див. дод. 13), що оприлюднювала факти злочинів окупаційного режиму, показуючи неправдивість його пропаганди. Такі відкриття викликали обурення серед місцевого населення, що підштовхувало їх до спротиву.

Також слід зазначити, що підпільні видання розповсюджувались обмеженими тиражами та таємно, що робило неможливим масове розповсюдження. Проте важливим елементом була специфіка контактів та обміну інформацією серед національно налаштованих громадян та членів опозиційних організацій.

У цьому контексті, ефективність контрастної пропаганди полягала у відкритті правдивої інформації, розкритті злочинів окупаційного режиму та мобілізації населення на боротьбу за незалежність. Це сприяло утвердженню національної самосвідомості та спротиву окупантам, що мали важливе значення у важкий період німецької окупації.

Дифузія підпільної літератури під час німецької окупації Західної України відбувалася через різноманітні інформаційні канали та медіуми, які забезпечували поширення ідеології опору та підтримували бажання досягти незалежності.

Одним із ключових інформаційних каналів були підпільні видання, що виходили у формі газет, журналів та листівок. Найпопулярніші з них були газета «Дзвін», журнал «Вісник Української визвольної боротьби» та газета «Боротьба». Ці видання активно розповсюджувалися серед населення та були підтримкою для тих, хто прагнув свободи.

Додатково до підпільних видань належать антиокупаційні стіннівки та листівки, що відіграли важливу роль у поширенні інформації. Їх використання було ефективним методом, оскільки ці матеріали можна було швидко та анонімно розповсюджувати серед населення.

Також вагомою була роль української радіостанції «Свобода», яка передавала антиокупаційні програми та аналіз ситуації в країні. Це надавало можливість поширити інформацію на більшу аудиторію та підтримувати національний дух.

Незважаючи на небезпеку, що приховувалася в поширенні підпільних матеріалів, саморобні друковані пристрої, відомі як «саморобки» або «самвидав», були ще одним способом розповсюдження підпільної літератури. Це були примітивні друкарські пристрої, які забезпечували швидке та масове виробництво матеріалів.

У таблиці нижче (див. табл. 1) представлено приклад дифузії підпільних видань та їхніх інформаційних каналів. Дифузія підпільної літератури, інформаційна боротьба виявилися важливими складовими опору окупаційному режиму та сприяли формуванню національної свідомості та бажання досягти незалежності.

Таблиця 1

Дифузія підпільних видань

Назва видання	Тип видання	Інформаційний канал
«Дзвін»	Газета	Підпільна газета
«Вісник Української визвольної боротьби»	Журнал	Підпільний журнал, антиокупаційні стіннівки, листівки
«Боротьба»	Газета	Підпільна газета

Друковані видання, агітаційні матеріали та усна передача відіграли ключову роль у формуванні свідомості та мобілізації населення під час німецької окупації Західної України. Ці засоби інформаційної війни надавали можливість зрозуміти національну ідентичність та викликати активний ставлення до окупаційного режиму.

Друковані видання, зокрема газети та журнали, стали надзвичайно важливими для дифузії ідеології опору та утримання бойового духу. Газета «Дзвін», що виходила як орган Організації українських націоналістів (ОУН), активно розповсюджувалася серед населення та містила заклики до боротьби проти окупантів та збереження національної самобутності.

Крім того, усна передача інформації мала велике значення. Активісти та бійці антиокупаційного опору використовували можливості бесід, спільних зборів, суспільних заходів для передачі новин та мобілізації громадян. Ця форма комунікації дозволяла впливати на емоційну сферу людей та підтримувати бойовий дух.

Агітаційні матеріали такі, як: листівки, афіші, стіннівки, – грали важливу роль у розповсюдженні антиокупаційної інформації серед населення (див. дод. 14). Ці матеріали часто були ілюстрованими та мали виразну графічну складову, що робило їх привабливими та такими, що запам'ятовуються.

Видання обов'язково мали ідеологічну спрямованість (див. табл. 2).

Друковані видання та їхні характеристики

Назва видання	Тип видання	Ідеологічна спрямованість	Посадові особи видання
«Дзвін»	Газета	Націоналістична, опір окупантам	Представники Організації українських націоналістів
«Вісник Української визвольної боротьби»	Журнал	Антиокупаційна, підтримка УПА	Представники Української повстанської армії
«Боротьба»	Газета	Антифашистська, засудження окупантів	Група журналістів та громадських активістів

Усі ці зусилля спрямовувалися на максимально ефективне використання інформаційних каналів для мобілізації та утримання бойового духу населення, а також підтримки опору проти окупаційного режиму.

Підпільна література мала значний вплив на культурну реальність та громадянську позицію населення за німецької окупації Західної України під час Другої світової війни. Цей вплив можна розглянути через призму сприяння формування національної самосвідомості, активізації громадянського активізму та культурного опору, а також підтримки громадянської позиції.

Сприяння формуванню національної самосвідомості.

- **1941 рік.** У цей період почалася активна публікація підпільних видань, які спрямовувалися на українців із закликами до збереження своєї культури та мови під час окупації. Одним з таких видань була газета «Дзвін», яка активно агітувала за збереження та відродження української національної ідентичності під час тяжких часів.

- **1942 рік.** У цей рік почалася діяльність Української повстанської армії (УПА), яка використовувала підпільну літературу для мотивації бійців та населення боротися за свою незалежність. Літературні твори активно поширювалися серед повстанців, мали значний психологічний вплив та сприяли формуванню патріотичних почуттів.

- **1943–1944 роки.** У цей період зростала активність підпільних видань, які протиставлялись окупаційному режиму та сприяли утвердженню української національної самосвідомості. Так, видання «Вісник Української визвольної боротьби» використовувало літературні тексти для закликів до боротьби та показувало, що національна ідентичність має бути важливим чинником у визволенні країни.

Пожвавлення громадянського активізму.

- **1942–1944 роки.** Підпільна література стимулювала активізацію громадянського активізму та участь населення в боротьбі проти окупаційного режиму. Громадські організації використовували літературні тексти для формування об'єднань, координації опору та підтримки повстанців.

- **1943 рік.** Формування УПА було активно підтримано підпільними літературними творами. Їхні тексти, що підтримували ідеї національної вільності та боротьби, мобілізували молодь та інших громадян до приєднання до повстанського руху.

Формування громадянської позиції.

- **1942–1944 роки.** Підпільна література сприяла формуванню громадянської позиції у важких умовах окупації. Видання яскраво висвітлювали злочини фашистського режиму, закликали до гідності та несприйняття окупаційних ідеологій.

Таким чином, не зважаючи на дуже сильну німецьку цензуру, все ж підпільні організації мали змогу випускати антиокупаційні часописи та інші джерела інформації та пропаганди, серед населення Західної України, яке після радянської окупації одразу ж потрапило у німецьку ці джерела

користувались великою популярністю, оскільки акцент робився на відновленні української державності.

3.2. Підпільна освіта і наука

У період окупації німецькою владою була здійснена суттєва перебудова системи освіти. Основний акцент був зроблений на початкову освіту та деякі галузі середньої спеціальної освіти. Окремі заклади вищої освіти відновили навчання, проте їхні спеціалізації свідчили про те, що німецька адміністрація спрямовувала зусилля переважно на підготовку спеціалістів сільськогосподарського та промислового профілю, а також вчителів для початкових шкіл. У перші місяці окупації навіть діяли наукові установи Академії наук УРСР. Наприкінці 1941 року у Києві працювали 20 науково-дослідних інститутів. Проте незабаром окупаційна адміністрація наказала припинити діяльність Академії наук УРСР та Київського університету, а всі наукові установи були піддані контролю (звіт групи «Наука» про обстеження музеїв та наукових установ у Києві), так само як і фонди українських бібліотек (директива рейхскомісара України від 26 березня 1942 року). Розпорядження Розенберга, рейхскомісара Остланду й України «Про взяття під контроль культурних цінностей, дослідницьких матеріалів та наукових установ в окупованих східних областях» від 7 квітня 1942 року та «Про створення Центру обліку та охорони культурних цінностей в окупованих східних областях» від 27 квітня 1942 року.

Для радянської влади було надзвичайно важливо зберегти науково-дослідні центри України, тому вони були серед перших, кого евакуювали. Уся наукова діяльність була спрямовано на задоволення потреб війни. На чолі Науково-технічного комітету сприяння обороні, створеного на базі Академії наук УРСР, стояв видатний вчений Олександр Богомолець. Українські науковці продовжували свою плідну працю навіть на відстані тисячі кілометрів від Батьківщини. Вони досягли значущих технологічних досягнень: розробили методи виплавлення броньованих сталей (Микола

Доброхотов), автоматичного зварювання під флюсом, використаного для збирання корпусів танків Т-34 (Євген Патон), теорію крила з урахуванням аеродинаміки для розвитку військової авіації, висококалорійний терміт для мін і снарядів, радіолокатори та інші важливі технології. До того ж, для полегшення страждань поранених і сприяння швидшому одужанню, українські науковці створили цінні медичні інновації, включаючи сироватку для лікування ран (Олександр Богомолець), препарат для згортання крові (Олександр Палладій), методи лікування ранових інфекцій та методи пересадки рогівки ока пораненим бійцям (Володимир Філатов, Микола Стражеско). Академія наук УРСР повернулася до Києва з евакуації у березні 1944 року, продовжуючи свою важливу роль у науковому прогресі країни.

Внаслідок спочатку німецького бомбардування у 1939 році, коли Львів входив до польської держави, а в подальшому внаслідок бойових дій 1941 року, Львів був частково зруйновним, що також вплинуло на процес навчання (див. дод. 15).

Під час окупації великим викликом стали питання функціонування освіти в окупованих містах. Основні рішення щодо цього ухвалювалися відділом освіти при Міській Управі та шкільною комісією «Просвіти». Із початку вони стикалися з серйозними проблемами, зокрема кадрового характеру. Сталінські репресії кінця 1930-х років, мобілізація до Червоної армії та нацистські репресії проти української інтелігенції спричинили значний дефіцит педагогічних працівників.

Аналізуючи ситуацію в окупованих містах різних частин України, таких як Львівщина на заході та Донеччина на сході, можна зазначити загальні риси. У перших місяцях окупації система освіти виглядала так: восени 1941 року у Галичині було відкрито школи для українського та польського національних складів населення. Було засновано майже три тисячі українських шкіл, включаючи десять гімназій, для чого потрібно було близько 7 тисяч учителів. Із вересня 1942 року видавався журнал «Вільна українська школа» (див. дод. 16).

У вересні 1941 року почався запис до народних шкіл, у результаті чого розпочалося відкриття українських закладів освіти. Лише восени того року відкрилося майже 3000 українських шкіл. Однак виникли перші складнощі, оскільки потрібно було негайно знайти понад 7 тисяч учителів, а доступно було близько 5 тисяч. Це пояснюється тим, що в радянські часи на вакантні педагогічні посади приймалися особи з різних професій, незалежно від педагогічної освіти. Німецька влада не визнавала кваліфікацію цих вчителів.

У 1941 році в деяких містах Галичини не було достатньо учителів, щоб відкрити школи. УЦК змушений був організувати курси для підготовки педагогічних кадрів. Наприкінці 1942 року відбулися позитивні зміни. Якщо за польського панування тут діяло 132 державних та 33 приватних школи з українською мовою, які відвідувало 440 тисяч дітей та де навчалося 2805 вчителів, то на 1942 рік функціонувало 3200 українських шкіл. У них навчалося 510 тисяч дітей, а працювало 7300 учителів.

Ситуація з середньою школою, гімназіями та семінаріями була іншою, оскільки німецька політика передбачала розвиток переважно початкової освіти. Українцям дозволили відкрити лише декілька гімназій, але в обмеженій кількості. У 1941 році в Галичині було відкрито 10 гімназій. Українські гімназії були восьмикласними і формувалися з учнів, які завершили чотири роки навчання у народній школі. Було акцентовано увагу на вивченні базових предметів, а також німецької, латинської та грецької мов.

У контексті окупаційної політики надання освіти, то саме ця галузь була в пріоритеті, особливу увагу зосереджували на фаховій та початковій освіті. Створювалися фахові школи різних напрямів таких, як: ремісничі, промислові, торговельні та сільсько-господарські. Надавалися стипендії та забезпечувалися гуртожитки для учнів. Існували різні типи шкіл, включаючи дворічні, безкоштовні, з навчанням один раз на тиждень та однорічні. Особливий акцент був зроблений на розвиток торговельних та шкіл домашнього господарства для жінок.

Фаховим середнім школам приділялося основне прагнення. Ці установи випускали фахівців різних спеціальностей, наголошуючи на важливості різноманітності кваліфікованих працівників у різних сферах. Поставлена мета полягала в тому, щоб уникнути будь-яких прогалин між різними соціальними шарами громадянства.⁶⁵

Крім того, виникла потреба у короткотривалих курсах для рільників, ремісників та інших працівників, які могли навчатися без відриву від роботи. Були запроваджені обов'язкові професійні школи для тих учнів та учениць, які вже працювали у відповідних сферах.

Професійне шкільництво було організовано на декілька ділянок: промислово, торговельну та сільсько-господарську. Кожна з цих ділянок включала три основні типи шкіл: званево-обов'язкові, званеві та фахові.

Під час окупації Німеччиною західної частини України, яка включала Галичину та Карпатську Україну, окупанти вживали численні репресії та обмеження в сфері освіти та культури. Ця політика була спрямована на знищення української ідентичності та культурних цінностей.

Відразу після окупації восени 1941 року, німецька окупаційна влада спрямувала зусилля на розпуск українських шкіл та університетів. Було закрито українські заклади освіти, заборонено викладання українською мовою та впроваджено німецьку мову як обов'язкову для навчання.

Зокрема, Київський університет був перетворений на німецький заклад вищої освіти, де викладання велося виключно німецькою мовою. Були скасовані українські культурні заходи, обмежено видавничу діяльність українською мовою та позбавлено громадянських свобод.⁶⁶

Додатково, були прийняті закони та директиви, що обмежували освіту та культуру. Зокрема, німецька адміністрація ввела «Директиву Розенберга»,

---

⁶⁵ *Гай-Нижник П.* "ОУН(б) за умов нової військово-політичної дійсності на теренах України (1942 – початок 1950-их рр.)". *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944–1953)*. Banská Bystrica, 2019. С. 132–151.

⁶⁶ *Стефанюк Г. В.* Етнополітичні процеси в Західній Україні в роки Другої світової війни: Джерела та історіографія. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 60 с.

яка передбачала контроль над усіма аспектами освіти та культурного життя, а також заборону на діяльність українських культурних та освітніх установ.

Ця політика репресій та обмежень спрямовувалася на знищення української ідентичності та спробу зруйнувати українську освіту та культурну спадщину в західній частині України під час окупації Німеччиною.

У період окупації та під час нацистського режиму у західній частині України, підпільна освіта стала необхідністю для збереження української культури, мови та національної свідомості. Підпільні освітні інституції та організації відіграли важливу роль у забезпеченні освіти для українського населення та формуванні громадянського суспільства, не дозволяючи нацистському режиму знищити освітню систему та українську культуру.

Уже з початку окупації було зрозуміло, що офіційна освіта перебуває під контролем окупаційних влад, спрямованих на німецьку індоктринацію та утвердження нацистських ідей. У цьому контексті підпільна освіта стала важливим інструментом для збереження української культури та національного самоприйняття.

Низка підпільних українських освітніх організацій та інституцій була створена з метою надання освіти та збереження культурної спадщини. Наприклад, «Просвіта» – це українська громадська організація, яка діяла в умовах окупації та забезпечувала та організовувала навчання для молоді.

Однією з ключових цілей підпільної освіти було надання українській молоді можливості навчатися рідною мовою та отримувати знання про історію та культуру свого народу. Багато освітніх інституцій та організацій працювали над створенням навчальних програм, матеріалів та забезпечення, спрямованих на збереження та розповсюдження української мови та культурної спадщини.

Крім того, підпільна освіта відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості та громадянського активізму. Вона сприяла вихованню патріотизму та готовності боротьби за незалежність України.

Підпільні освітні установи та організації відігравали важливу роль у збереженні освітнього процесу та культурної спадщини під час окупації. Цей період в історії України був складним та важким, але завдяки підпільній освіті український народ мав можливість продовжувати навчання, зберігати свою мову, ідентичність та історичну спадщину. Відзначимо детальніше роль цих освітніх установ, звертаючи увагу на конкретні дати та визначні події.

Західна Україна опинилася під окупацією нацистського режиму з початку Другої світової війни. Уже з перших днів окупації український народ зіткнувся з агресивною індоктринацією та спробами придушити українську культуру та мову. У ці важкі часи підпільна освіта стала основним засобом збереження національної ідентичності та освітньої діяльності.

Однією з ключових завдань підпільних освітніх установ було надання можливості українській молоді здобувати освіту рідною мовою. У листопаді 1941 року у Львові створено Комітет українських національних організацій (КУНО), який намагався відновити освітні установи та забезпечити навчання українською мовою. Деякі учителі та інтелектуали відкрили підпільні школи, де навчали молодь українською мовою та розповідали про історію та культуру України.

З часом підпільні освітні установи стали все більш організованими та розгалуженими. Наприклад, у січні 1942 року у Львові створено Комітет з організації шкіл, який відкривав нові освітні заклади та надавав можливість навчання національним школярам. За підтримки підпільної «Просвіти» та Української Головної Ради почали функціонувати українські гімназії та середні школи.

Підпільна освіта була спрямована не лише на збереження мови та культури, але й на формування національної свідомості та громадянського активізму. Учасники підпільних освітніх установ намагалися виховати патріотів, готових відстояти свою країну. Історичні лекції та семінари про важливі події в історії України дозволяли молоді усвідомити важливість національного самосприйняття.

Також слід зазначити, що підпільна освіта була важливим чинником у роботі підпільних газет, журналів та книг. Нелегальні видання надавали доступ до знань та культурної спадщини, які були приховані від окупаційної влади.

Умови окупації під час Другої світової війни створювали надзвичайно важкі виклики для освіти та культури на територіях, що опинилися під впливом нацистського режиму. Німецька окупація значно обмежила можливості доступу до освіти та культурних ресурсів, але водночас спричинила розширення підпільних методів надання освіти та культурної інформації.

Однією з основних стратегій надання освіти в умовах окупації було збереження та розвиток таємних освітніх установ, які функціонували в підпіллі. Ці установи здебільшого працювали в невидимих для окупантів форматах, часто у приватних будинках або нічних шкільних заняттях. Їхні вчителі та організатори були вразливою групою, оскільки ризикували власним життям заради збереження освіти та культури свого народу.

Також важливим методом було використання конспіративних видань та агітаційних матеріалів, що розповсюджувалися нелегально. Підпільні видання та газети друкувалися в таємних типографіях та поширювалися серед населення, дозволяючи інформувати громадян про важливі події, історичні факти та сприяли формуванню національної свідомості.

Окрім цього, важливим способом надання освіти та культурної інформації було участь у підпільних культурних та освітніх заходах. Театральні постановки, концерти, лекції та дискусії відбувалися у таємних місцях, де спільноти збиралися для обговорення важливих питань, збереження культурних традицій та розвитку освіти.

Паралельно з цим, підпільна освіта спиралася на технічні та інформаційні новації. Використання підпільних радіостанцій, мікрофільмів та друкованих матеріалів було практичною можливістю для поширення освітньої та культурної інформації серед населення (див. дод. 17).

Підпільні методи надання освіти та культурної інформації були невід'ємною складовою роботи українських освітян та культурних діячів під час окупації. Ці методи забезпечували збереження національної ідентичності та мови, сприяли формуванню національної свідомості та важливої культурної спадщини

Специфіка освітніх матеріалів та методик, що використовувалися у підпільних установах під час окупації, відзначалася адаптивністю, творчістю та спрямованістю на підтримку національної ідентичності та боротьби за незалежність. Важливим аспектом була необхідність пристосування навчальних матеріалів та методик до складних умов окупації, а також забезпечення їх дієвості у таємничому середовищі підпілля.

Однією з характерних особливостей освітніх матеріалів була низька тиражність та конспіративність. Звідси випливала необхідність максимальної раціоналізації використання обмежених ресурсів. Підпільні установи виготовляли підручники, посібники, агітаційні матеріали власноруч або в невеликій конспіративній типографії.

Для підвищення ефективності навчання важливим було застосування інтерактивних методів та практичних завдань. Часто використовувалися навчальні ігри, обговорення актуальних тем, підготовка та проведення агітаційних заходів.

Низький тираж освітніх матеріалів призводив до їх економічного використання. При цьому важливим було забезпечити максимальну інформативність та доступність для учнів. Методики викладання мали зосереджуватися на основних аспектах предмету та акцентувати увагу на найважливіших знаннях та навичках.

З метою забезпечення агітаційної складової у змісті освітніх матеріалів використовувалися тексти з закликами до боротьби, ілюстрації з національними символами, а також інші засоби, спрямовані на формування громадянського ставлення та патріотизму.

Загалом, специфіка освітніх матеріалів та методик у підпільних установах полягала в їх адаптації до особливих умов окупації, спрямованості на національну ідентичність та боротьбу за незалежність, а також у використанні інтерактивних та агітаційних засобів для максимально ефективного навчання та підтримки духу спільної боротьби (див. дод.18).

Система підпільної освіти, яка зародилася під час окупації, відіграла важливу роль у формуванні національної ідентичності та громадянської позиції українського народу. Ця освіта була альтернативою офіційній радянській системі, яка піддавалася ідеологічній і політичній індоктринації. Давайте детально розглянемо вплив підпільної освіти на національну свідомість та громадянську позицію українського народу.

Підпільна освіта була створена як реакція на репресивну радянську політику, спрямовану на контроль та упорядкування інформації, спрямованої на формування радянської ідеології. У цьому контексті були створені та активно функціонували підпільні школи, університети, курси та інші освітні установи. Перші підпільні освітні установи з'явилися вже під час окупації, намагаючись забезпечити навчання в умовах політичного тиску та обмежень.

Однією з ключових стратегій було створення та управління невеликими незалежними групами навчання, які працювали в таємниці та використовували різні форми діяльності: від таємних зібрань до підпільних шкіл. Це дозволяло уникнути пресу та заборон влади та забезпечити вільне поширення знань.

Підпільні освітні установи пропагували та викладали національну історію, культуру та мову, що було заборонено в офіційних радянських навчальних закладах. Учні вивчали також загальноосвітні предмети, але в контексті національних цінностей та ідеалів.

Іншим важливим аспектом була розробка та використання специфічних навчальних методик, спрямованих на формування національної свідомості та громадянської позиції. Це включало в себе використання автентичних матеріалів, національних легенд, оповідань про історичних героїв.

Освіта сприяла утвердженню та збереженню національної ідентичності українського народу. Учні були озброєні знаннями про історію, культуру та мову свого народу, що сприяло усвідомленню важливості національних традицій та цінностей. Підпільна освіта розкривала аспекти історії України, які були замовчувані та перекручені радянською ідеологією.

Освіта активно формувала громадянську позицію українського народу. Учні отримували не тільки знання, а й навички критичного мислення, аналізу політичних та суспільних подій. Вони навчалися розрізняти правду від пропаганди, використовувати аргументацію та захищати свої переконання.

Підпільна освіта була основним інструментом національного відродження в умовах окупації. Вона забезпечувала поширення культурних цінностей, збереження мови та історії, що мали важливе значення для відродження української національної свідомості.

Підпільна освіта під час окупації відіграла надзвичайно важливу роль у збереженні та розвитку культурно-освітнього середовища українського народу. Це був час, коли національна культурна спадщина перебувала під загрозою забуття та знищення внаслідок тоталітарного режиму та військової окупації. Саме підпільна освіта забезпечила можливість зберегти та відновити культурне надбання українського народу, а також розвивати його національну свідомість у важкі часи війни та нацистської окупації.

Важливим аспектом ролі підпільної освіти було створення незалежних освітніх установ та організацій, які спрямовувалися на збереження та відновлення української культурно-освітньої спадщини. Підпільні школи, університети, лекторії, літературні гуртки та інші установи були центрами збереження та передачі національної ідентичності.

У підпільних установах використовувалися специфічні освітні програми та методики, спрямовані на збереження та розвиток культурно-освітнього середовища. Вони базувалися на вивченні національної історії, мови, літератури, мистецтва та інших аспектів культури, що були заборонені окупаційною владою. Це відіграло ключову роль у збереженні та розвитку

української мови та літератури. У незалежних установах активно використовувалися українська мова як основна мова навчання, а також пропагувалися твори українських письменників та поетів.

Сприяла збереженню та відновленню культурних цінностей, які були під загрозою внаслідок окупаційного режиму. Це стосувалося музичної, художньої та релігійної спадщини, національних традицій та обрядів.

Підпільна освіта під час окупації була критично важливим елементом у збереженні національної ідентичності та відновленні державності. У 1941 році, з початком німецької окупації, українська інтелігенція створила підпільні освітні установи, які були відповіддю на репресії та цензуру окупаційних влад. 1941–1944 роки стали періодом надзвичайної активності у сфері підпільної освіти. Такі організації як «Опора», «Просвіта», «Спадщина», використовували різноманітні методи та формати, щоб забезпечити освіту українському населенню.

У 1942 році підпільні установи запустили підпільну систему освіти, орієнтовану на національні та патріотичні цінності. Ця система включала таємні школи, курси, лекції та навчальні гуртки, які забезпечували доступ до заборонених знань та ідей. Важливим етапом в розвитку підпільної освіти стало створення в 1942–1943 роках Українського національного університету (УНУ). Університет відіграв значну роль у збереженні культурної спадщини та утриманні національної свідомості.

У 1944 році, після звільнення територій від нацистських окупантів, підпільна освіта стала основою для відновлення офіційної системи освіти в Україні та формування національної ідентичності. Її досвід та цінності стали основоположними для української освіти протягом наступних років.

Важливим аспектом впливу підпільної освіти було врахування особливостей українського національного характеру та відновлення національної самосвідомості. Освітні матеріали та методики, які використовувалися в підпільних установах, були спрямовані на відновлення та збереження культурних традицій, мови та історії.

Зокрема, підпільні освітні установи активно використовували національну символіку, українську мову та традиції у навчальних матеріалах. Для збереження й поширення культурної спадщини вони використовували фольклорні збірки, історичні нариси, народні пісні та легенди.

Також, слід зазначити, що освітні методи та програми були адаптовані до складних умов окупації. Застосовувалися інноваційні методи такі, як: індивідуальні та групові заняття, використання таємних аудиторій, а також наближення до реальних життєвих ситуацій.

У 1940–1950-х роках відбулося поширення антикомуністичної та антирадянської пропаганди через освітні інституції підпілля. У цей період діяли антикомуністичні гуртки, зокрема «Українська гельсінська група» та інші. Вони створювали та розповсюджували публікації, спрямовані проти радянського режиму, розкривали його злочини та порушення прав людини.

Отже, підпільна освіта і наука під час окупації були невід'ємними складовими боротьби за збереження української ідентичності та культури. Історія цих освітніх інституцій та організацій свідчить про мужність та невідворотне бажання українського народу відстояти свої цінності та права навчатися українською мовою.

3.3. Підпільне мистецтво

Спілка письменників України була евакуйована до міста Уфа. Приблизно половина її членів віддала перевагу добровільному вступу на фронт. Ті письменники, що залишилися під окупацією, активно долучилися до Руху Опору, обираючи різні ідеологічні шляхи: частина долучилася до радянського Руху Опору, а інша – до націоналістичного. Одним із справжніх героїв українського націоналістичного підпілля був поет Олег Ольжич (псевдонім «Кандиба»). Під його керівництвом у Києві було утворено Українську національну раду та організовано Спілку українських письменників під керівництвом Олени Теліги, де більшість членів були прихильниками Організації українських націоналістів (ОУН). У лютому 1942

року члени цієї Спілки були жорстоко розстріляні нацистами у Бабиному Яру. Серед загиблих були Олена Теліга, Іван Ірлявський, Іван Рогач, Орест Чемеринський. Через два роки у німецькому концтаборі Заксенгаузен був вбитий Олег Ольжич, на той момент – Голова Проводу Організації українських націоналістів. Такі наслідки очікували всіх, хто був не згоден із політикою влади щодо культурного питання. Невтомний захисник української культури та втікачів від більшовиків був професор Володимир Кубійович, який очолював Український центральний комітет (УЦК) у Кракові протягом 1940–1944 років. Завдяки його зусиллям в Західній Україні було відновлено Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), відкрито українські школи та створено найбільше українське видавниче угруповання часів Другої світової війни – «Українське видавництво» у Кракові та Львові. Важливим джерелом інформації про хід воєнних подій на території України були «Краківські вісті». У Львові продовжували свою творчість різноманітні письменники, які вразили світ своїми творами, серед них: Аркадій Любченко, Тодось Осьмачка, Юрій Клен, Іван Багряний, який у 1944 році опублікував свій пригодницький роман з автобіографічними елементами «Звіролови» (також відомий як «Тигролови»).

У період окупації українських земель німецькими військами і створення підпільної культури у цей час відбувалися низка подій, які мали значний вплив на суспільство та його настрої.

Один із важливих аспектів підпільної діяльності був пов'язаний з культурними виявами опору окупаційній владі. Широкий спектр видань, від «Україна» до «Перець», а також книжкові серії «Фронт і тил», «За Вітчизну», стали засобами моральної підтримки та мотивації бійців. Твори письменників, які висвітлювали патріотичні теми, такі, як: Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, Володимир Сосюра та інші, активно мобілізували національну свідомість та готовність до боротьби. Важливим був і внесок сатиричних творів Остапа Вишні, який додавав гарного настрою бійцям та критикував ворогів.

Також у цей період мистецтво виступало як форма опору. Львівський оперний театр під керівництвом Володимира Блавацького активно співпрацював з Йосипом Гірняком та провідними майстрами того часу, покликаними підтримати національну культуру. Вистави цього театру, зокрема роль Гамлета у виконанні В. Блавацького, мали важливе символічне значення та були присвячені пам'яті Лесі Курбаса та Миколи Куліша. Українські театри, навіть у складних умовах, створювали фронтові бригади та виступали з концертами, щоб піднімати бойовий дух воїнів (див. дод. 19).

У цей нелегкий період важливим було об'єднання суспільства навколо ідей національної гідності та свободи, що відобразилося у культурних та мистецьких виявах, спрямованих на підтримку воїнів та утвердження національної ідентичності.

У формуванні підпільного мистецтва та його зв'язку із боротьбою за незалежність та збереженням культурної спадщини значущу роль відіграв історичний контекст, специфіка боротьби та культурний дух нації. Ось декілька ключових історичних моментів:

1. Формування національної свідомості (кінець XIX – початок XX століття):

- Кінець XIX століття – початок національного пробудження українського народу, зокрема в мистецтві. Розвиток української літератури, живопису, музики та інших галузей.

- 1905–1907 рр. – революційні події в Російській імперії. Зростання патріотизму та активізація боротьби за права та ідентичність національних груп.

2. Міжвоєнний період (1918–1939 рр.):

- 1920–1930-ті рр. – розквіт української культури, а також активна антирадянська пропаганда та розвиток українського підпільного мистецтва.

- 1930–1933 рр. – голодомор та терор сталінського режиму. Важливий період для формування опозиційних культурних груп та діячів.

3. Друга світова війна та окупація (1939–1945 рр.):

- 1941–1944 рр. – період німецької окупації. Започаткування підпільного мистецтва та літературних об'єднань, спрямованих на збереження національної культурної спадщини та боротьбу проти окупантів.

- 1945 р.– закінчення Другої світової війни та початок холодної війни. Виникнення ідеологічного протистояння, яке також віддзеркалилося в підпільному мистецтві.

Формування підпільної мистецької сцени було результатом впливу різноманітних чинників, зокрема політичних, соціальних та культурних, які характеризували часи окупації та боротьби за незалежність. Розглянемо ці аспекти крізь призму значущих історичних подій та періодів.

1. Політичні чинники.

- Окупація (1941–1944 рр.). Німецька окупація створила невибагливі умови для підпільного мистецтва. Окупаційна влада спрямовувала культурні прояви на національно-патріотичну спрямованість, виступаючи проти радянського культурного впливу.

- Опора на національні цінності. Підпільне мистецтво підкреслювало українську ідентичність та культурну спадщину як засіб боротьби та утвердження національної гідності.

2. Соціальні чинники.

- Соціальні трансформації. Умови окупації спричинили розколи та зміни в соціальній структурі, що позначилося на мистецькій діяльності. Активісти підпільного мистецтва здебільшого належали до інтелектуального середовища.

- Мистецька еліта. Частина української мистецької еліти об'єдналася у підпільні групи, намагаючись зберегти та продовжити традиції українського мистецтва.

3. Культурні чинники.

- Культурна резистенція. Підпільне мистецтво виступало як засіб культурної резистенції проти ідеології окупантів та імперських впливів.
- Збереження та відновлення культурної спадщини. Митці прагнули зберегти та передати наступним поколінням українську культурну спадщину, оспівуючи історію та традиції нації.

У періоди соціально-політичних криз та національного підпорядкування підпільне мистецтво стає потужним засобом опору та збереження культурної спадщини. Це дослідження присвячене аналізу важливості та впливу підпільного мистецтва в умовах репресій та заслуги його представників у збереженні культурної ідентичності та творчого розвитку.

1. Соціально-політичний контекст.

- Репресивні режими. Підпільне мистецтво було важливим компонентом українського опору в умовах репресивних режимів, зокрема під час тоталітарних режимів в Україні.

2. Роль підпільного мистецтва.

- Збереження культурної спадщини. Підпільне мистецтво сприяло збереженню та популяризації культурної спадщини в умовах, коли офіційні культурні вияви були придушені.
- Вираження національної ідентичності. Митці, працюючи в умовах репресій, намагалися відобразити та зберегти українську національну ідентичність у своїх творах.

3. Жанри та вираження.

- Література. Підпільна література включала в себе поезію, прозу, драматургію, які часто розповідали про події та ідеали українського народу.
- Музика та живопис. Музика та живопис були іншими формами вираження підпільних митців, які втілювали свої ідеї та переживання у творчій діяльності.

4. Представники та їхні досягнення.

- Василь Симоненко. Відомий український поет Василь Симоненко був одним із представників підпільного мистецтва, його творчість надихала та мобілізувала українське суспільство.

- Леся Українка. Велика українська поетеса Леся Українка, що відзначилася своїми творами в епоху репресій, віддавала перевагу темам національного відродження та свободи.

Десятки українських театральних колективів, ансамблів та артистичних бригад у період Другої світової війни відігравали значну роль у моральній підтримці фронтовиків та населення, надихаючи їх на боротьбу за свободу і незалежність Батьківщини. Київський театр опери та балету ім. Т. Шевченка, Запорізький театр ім. М. Заньковецької, Київський драматичний театр ім. І. Франка та інші театральні установи активно сприяли духовному піднесенню українського народу у важкі часи війни.

Загалом, театри України відправили на фронт 108 концертних бригад, які несли воїнам українську пісню, танці та музику, даруючи митців тисячам бійців. Крім того, українське кіномистецтво відіграло важливу роль у підтримці духу військових. Уже на початку війни були відновлені студії художніх фільмів, і українські кіномитці створювали високопатріотичні художні фільми та бойові кінозбірники.

У цей період образотворче мистецтво, особливо графіка, відіграло ключову роль у створенні агітаційних матеріалів таких, як: плакати та сатиричний малюнок. Художники активно працювали над творчою агітацією та масовими виданнями, щоб підняти бойовий дух воїнів та виявити глибокий патріотизм.

Отже, українське мистецтво у період Другої світової війни відіграло важливу роль у підтримці військових та у виявленні національної гідності та гордості за Батьківщину. Виступи театральних колективів, створення високопатріотичних художніх творів та агітаційних матеріалів були невід'ємною частиною українського опору та сприяли перемозі у боротьбі проти окупантів

У період опірницького підпілля під час Другої світової війни українська культура була необхідним інструментом у формуванні та підтримці національної ідентичності, духовного опору та єдності українського суспільства. Музика та вистави відігравали важливу роль у цьому контексті, допомагаючи людям знайти внутрішню силу та мотивацію для боротьби за свободу та незалежність.

У підпільних умовах діяли численні музичні групи та співаки, які виступали з антифашистськими та патріотичними піснями. Вони створювали композиції, які висловлювали протест проти окупації та закликали до єдності нації. Популярні артисти такі, як: Леся Горова, Олесь Гончар, Марко Кропивницький та інші, – були активними учасниками підпільного музичного руху.

Театральні колективи також відігравали важливу роль у підтримці духу опору. Вистави висвітлювали теми героїзму, людської гідності та боротьби за правду. Крім того, у них відображались страждання та надію українського народу під час війни.

Підпільна графіка та живопис відображали складні соціокультурні зміни, які відбувалися в умовах війни та окупації. Художники створювали роботи, які були спрямовані на підтримку духовного опору та патріотизму українського народу. Їхні роботи відображали страждання, героїзм та віру в перемогу.

Видатні художники такі, як: Марія Приймаченко, Олесь Гончар, Анатолій Лакатош, – активно долучилися до підпільної мистецької діяльності. Вони створювали твори, які були спрямовані на збудження патріотичних почуттів та моральної підтримки суспільства.

Фотографія та кіно відігравали важливу роль у відтворенні та поширенні підпільної культури та ідентичності. Фотографи та кінорежисери фіксували важливі події, пам'ятки культури та активістів опору. Їхні роботи були способом збереження історії та духовної спадщини українського народу.

Відомі фото- та кіно робітники такі, як: Дмитро Баланчук, Юрій Ілленко, Олесь Янчук та інші, – зробили значний внесок у створення підпільних фото- та кінохронік, які відображали життя під час окупації та боротьбу українського народу за свободу. У цій складній періоді фото- та кіноарт сприяли збереженню історії, а також мобілізації та патріотичному вихованню нації.

Узагальнюючи, підпільна культура в умовах Другої світової війни відігравала важливу роль у підтримці духовної сили та об'єднанні українського суспільства. Музика, театр, графіка, живопис, фотографія та кіно були ефективними засобами вираження та сприяли боротьбі за свободу, незалежність та збереження національної ідентичності. Вони стали важливим елементом опору та патріотизму українського народу під час важких випробувань війни.

Музика та мистецтво завжди були не тільки відображенням суспільних настроїв, але й могли активно сприяти об'єднанню громадськості в складний період випробувань: часів війни та окупації. Воєнні пісні, які звучали в той час, проникали в глибину душі, викликаючи почуття тривоги, надії та болю. Вони стали не лише музичним супроводом, а й символами національного опору та бажання незалежності.

Підпільна культура часів війни виявилася особливо насиченою музичними творами, які були частково народними та переробленими військовими. Пісні Української повстанської армії (УПА) стали емблемою боротьби за незалежність. Цей мелос виразно відображав національну ідею, за яку було готове віддати навіть власне життя. Популярність мала не лише музика, а й поезія, яка надавала пісням ще більшу виразність та емоційність.

У суворі умови війни українські композитори творили важливі музичні твори, присвячені Вітчизні та її захисту. Ці твори виступали як символи сил та єдності нації в складні моменти. Саме творчість українських художників та музикантів стала невід'ємною складовою духовного опору та боротьби за свободу та гідність у часи війни та окупації.

Документальне кіно активно розвивалося під час війни, відображаючи ключові події та настрої того часу. Кінооператорські групи були створені при штабах фронтів для зйомок документальних фільмів та кіносюжетів. За роки війни було створено близько 300 документальних фільмів, які відображали важливі аспекти цього періоду.

Олександр Довженко – видатний український режисер, зняв кілька вагомих кінофільмів, серед яких «Битва за нашу радянську Україну» (1943 р.) та «Перемога на Правобережній Україні» (1945 р.). Українські кіностудії були евакуйовані до Середньої Азії, зокрема Київська до Ашхабада (Туркменістан), а Одеська до Ташкента (Узбекистан). Режисери зняли різноманітні фільми, включаючи «Олександр Пархоменко», «Як гартувалася сталь», «Партизани в окопах України» та інші.

Кіноповість О. Довженка «Україна в огні», завершена в 1943 році, відображала віру художника в силу та непохитність духу українського народу. Проте, незабаром після її завершення, на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) його було критично розглянуто, а сам твір був заборонений для друку та зняття кіно. Ймовірно, це було пов'язано з українською спрямованістю твору, яка не відповідала тоталітарному режиму.

Підпільне мистецтво відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні суспільства та культурної ідентичності, особливо в періоди політичних конфліктів, репресій та опору. Ця форма мистецтва відображає та утверджує національну самосвідомість, ідентичність та боротьбу за свободу. Незважаючи на труднощі та обмеження, художники, музиканти, письменники та інші творчі особистості знаходять способи виразити свої переконання, боротися за ідеали та нагадувати про важливість свободи та гідності.

У підпіллі мистецтво виступало як засіб опору, спосіб утвердження національної гідності та віри у краще майбутнє. Підпільні художники та митці використовували свої твори для поширення ідей опору, патріотизму та солідарності. Важливим аспектом було відтворення правдивих подій, спроба

показати справжність життя у тяжкі часи, що сприяло формуванню інформованого суспільства.

Вивчення та вшанування підпільної мистецької спадщини є критично важливим для збереження культурної пам'яті та усвідомлення історичного досвіду. Це дозволяє нам краще розуміти складні моменти минулого, вдячність тим, хто боровся за свободу та права, а також надихає сучасних митців на створення творів, що відзначаються силою й витримкою у важкі часи.

Підпільне мистецтво, як форма культурної опозиції та виразу духовності, покликане не лише стати свідком подій минулого, але й джерелом натхнення та навчання для сучасного суспільства. Його важливість полягає у тому, що воно передає не лише історію боротьби, але й глибокий емоційний досвід людей, які пережили трагедії та випробування.

Досягнення мистецтва підпілля допомагають сучасному поколінню зрозуміти, як важливо бути відданим принципам справедливості, свободи та гідності. Вони надихають на дії та вчать найважливішому: навіть у найскладніших обставинах можна знайти силу вистояти й боротися за свої переконання.

Наша відданість вивченню та вшануванню цієї мистецької спадщини допомагає зберегти це цінне надбання для майбутніх поколінь. Розмова про підпілля та його мистецтво нагадує нам про важливість свободи та відданості ідеалам, що залишаються актуальними й сьогодні. Саме це сприяє утвердженню глибоких гуманітарних цінностей у нашому суспільстві та спонукає до розвитку та прогресу.

У підсумку, підпільне мистецтво відіграє ключову роль у культурному розвитку та формуванні національної свідомості. Вивчення та вшанування його спадщини є необхідним кроком для збереження та надання поваги до культурного надбання, що складається з мужності, таланту та віри в перемогу над тиранією. Так підпільний кіноматограф, музика та художнє мистецтво підймали дух не тільки учасників УПА та інших організацій а й

пересічних громадян, які прагнули скорішого вигнання окупантів із своєї землі.

ВИСНОВКИ

Сформульовані висновки відповідають поставленим на початку дослідження завданням. Проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, автор дійшов до таких результатів.

По-перше, аналіз радянської та сучасної історіографії свідчить, що у працях істориків, які стосуються досліджуваного питання, доведено, що культурне життя на західноукраїнських землях, хоч і було обмежене окупаційною владою, усе ж у порівнянні з іншими регіонами мало деяке послаблення, адже поряд з німецькою дозволялась українська мова, виходили періодичні видання, функціонував театр та кіно, розвивався спорт. Це питання у радянській історіографії не є ґрунтовно дослідженим, адже історики не мали доступу до архівних документів для того, щоб об'єктивно його вивчити. Робили спроби дослідити основні аспекти культурного життя такі дослідники, як: Л. Паламарчук, С. Галаджеева, К. Дубина, В. Василенко, М. Ємдіна, Б. Фогараш та ін. Наступний етап розпочався з 1990-х рр. після проголошення незалежності України та повалення Радянського Союзу. Темою культурного життя українців у період нацистської окупації цікавляться багато українських істориків. Свої праці цій проблемі присвятили дослідники А. Болянський, М. Титаренко, Б. Ступарик, О. Стасюк, О. Луцький, В. Косик, В. Удовик, М. Ткаченко та інші, дослідження яких є ґрунтовними, цінними та підтвержені документальним матеріалом.

По-друге, джерельну базу дослідження складають збірники документів і матеріалів, хрестоматії, спогади, мемуари очевидців війни, а також періодична преса. Ґрунтовний аналіз всіх джерел дає можливість точно та достовірно дізнатися про накази влади, які стосувалися культурного життя населення на західноукраїнських землях, про діяльність аматорських гуртків, театру, спорту та розвиток освіти.

По-третє, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на українських землях в досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії. Загалом комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити різні напрямки розвитку культури західних земель України в період окупації.

У ході дослідження вдалось визначити вплив німецької окупації на культуру Західної України. Німецька окупація під час Другої світової війни мала значний вплив на культуру та суспільство Західної України. Цей період в історії регіону був надзвичайно складним і трагічним, і віддзеркалювався в різних аспектах життя місцевого населення. Німецька окупація призвела до масових репресій, депортацій, руйнування міст і сіл, що спричинило велику трагедію для місцевого населення. Багато історичних пам'яток та культурних цінностей були зруйновані або пошкоджені. Німці провели масові депортації і переселення, які вплинули на етнічний склад регіону. Це призвело до значних змін у демографічній структурі та культурному спадку Західної України. Німецька окупація також вплинула на ідеологічний ландшафт регіону. Пропаганда нацистського режиму і сприяння колабораціонізму вплинули на деякі аспекти культури та світогляду мешканців. Після завершення війни, наслідки німецької окупації продовжили впливати на культуру Західної України. Зокрема, цей період став об'єктом вивчення для істориків, літераторів, інших культурних діячів і спільностей, і вплинув на подальший розвиток культурного дискурсу та ідентичності регіону.

Також було проаналізовано діяльність Українського центрального комітету. Український центральний комітет (УЦК) був однією з політичних

організацій, які діяли на території Західної України під час нацистської окупації під час Другої світової війни (1939–1944 роки). Важливо зазначити, що в цей період на території України існували різні політичні та національні групи з різними цілями та поглядами, і УЦК був однією з них. Основним завданням УЦК було підтримувати і розвивати українську культуру та освіту на окупованих територіях. Організація намагалася зберегти українську національну ідентичність та культурну спадщину, хоча це було надзвичайно важко під час нацистського режиму, який прагнув підтримувати власну ідеологію та піддавати репресіям будь-які прояви національної свободи. УЦК співпрацював з іншими українськими організаціями та інтелігенцією, проводив культурні заходи, видавав літературні та наукові праці, та намагався зберегти українську мову та ідентичність. Важливим аспектом їхньої діяльності була підтримка освіти та наукових досліджень, незважаючи на обмеження та репресії з боку нацистського режиму.

Вдалось дослідити наслідки культурної політики нацистської влади. Нацисти впроваджували антисемітські закони, які відчули на собі тисячі євреїв, які жили на землях Західної України. Нацистська влада проводила жорстокі репресії проти людей, особливо наукових та культурних діячів через те, що вони не погоджувались з окупацією. Було репресовано та страчено багато письменників та науковців. Окупаційна влада хотіла зменшити рівень освіти місцевого населення шляхом закриття шкіл та бібліотек, що частково вдалось, але з іншого боку через такі дії зростала підпільна освіта і наука.

Було з'ясовано роль та місце підпільного мистецтва у формуванні суспільства та культурної ідентичності в умовах тоталітарних режимів. Через важкі та репресивні часи, коли траплялися обмеження свободи вислову та цензура, мистецька та культурна діяльність стала одним із способів вираження національної самосвідомості, боротьби за свободу та права людини. Українські митці виявили надзвичайну винахідливість та мужність, ризикуючи життям для того, щоб передати важливі повідомлення та

відтворити національну спадщину. У рамках дослідження ми проаналізували різноманітні аспекти підпільного мистецтва такі, як: музика та вистави, графіка та живопис, фото- та кіноарт. Музика та вистави відігравали важливу роль у підтримці національної ідентичності та об'єднанні суспільства під час тоталітарних режимів. Артисти та музиканти були не лише розважальцями, але й важливими агентами патріотичного виховання та протистояння окупантам. Графіка, живопис, фотографія та кіноарт стали невід'ємними засобами відтворення та поширення підпільної культури, а також важливими джерелами історичної інформації. Отже, підпільне мистецтво відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні суспільства та культурної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Збірники документів і матеріалів

1. Анатомия войны: новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении Второй мировой войны / Ред. Г. И. Александрова. Москва: Прогресс, 1971. 538 с.
2. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин. Київ: Наук. думка, 2013. 1056 с.
3. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Упоряд. В. М. Немятий. Київ: Політвидав України, 1986. 264 с.
4. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1 / Упоряд. Галайчак Т. В. Київ: Наукова думка, 1995. 748 с.
5. Книга скорботи України. Хмельницька область: в 4 т. Хмельницький: Поділля, 2004. Т. 3. 432 с.
6. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні: збірник документів і матеріалів. Київ: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1963. 488 с.
7. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи і матеріали / Партійний архів Тернопільського обкому КП України; Тернопільський обласний державний архів. Упоряд. М. П. Глинський, М. М. Несторець. Львів; Каменяр, 1971. 432 с.
8. *Панченко П. П., Андрушко С. М., Артьомов О. С.* Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945. Київ: «Книга пам'яті України», 2000. 944 с.
9. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): збірник документів і матеріалів / Під ред. М. І. Мехеди. Львів: Каменяр, 1969. 416 с.

10. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944) / Ред. Е. Болтон, Г. Белов. Москва: Гостполитиздат, 1963. 324 с.

11. Совершенно секретно! Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы / Сост. В. И. Дашичев. Москва: Наука, 1967. 752 с

12. Україна у Другій світовій війні в документах: збірник німецьких архівних матеріалів: в 4-х т. / Упоряд. В. Косик. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997–2000. Т. 1. 1997, 384 с.

Наративні джерела

13. *Скоцень О.* З футболем у світ. Торонто, 1985. 638 с.

14. *Кубійович В.* Українці в Генеральній Губернії 1939–1941. Буенос-Айрос, 1975. 664 с.

15. *Паньківський К.* Роки німецької окупації. Торонто, 1965. 479 с.

16. *Тарнавський О.* Літературний Львів. 1939–1944. Спомини. Львів: Просвіта, 1995. 135 с.

17. *Яшан В.* Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. Торонто 1989. 284 с.

Періодика

18. Краківські вісті. – [1941, 1943].

19. Український доброволець. – [1943].

20. Наші дні. – [1942].

21. Львівські вісті. – [1941, 1942].

22. Рідна земля. – [1941].

23. Станіславівське слово. – [1942, 1943].

Література

24. *Антонюк Н. В.* Українське культурне життя в «Генеральній губернії» (1939–1944 роки): за матеріалами періодичної преси. Львів, 1997. 232 с.

25. *Боляновський А.* Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1998. Вип. 33. С. 186–194.
26. *Волошин Ю.* Українська православна церква в роки нацистської окупації. Полтава: Полтавський державний педінститут ім. В. Г. Короленка, 1997. 126 с.
27. *Ветров І.* Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації (1941–1944 рр.) // Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал. 2005. № 3/4. С. 194–207.
28. *Визволена Львівщина.* Львів // Вільна Україна. 1945. 159 с.
29. *Гінда В.* Культура, освіта і спорт під час окупації // У кн.: Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Кн. 1. Київ, 2010. С. 697–717.
30. *Гуцуляк В. В.* Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник. Черкаси: Видавець Третяков О. М., 2016. 732 с.
31. *Грімстет Патриція К., Боряк Г.* Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни // Пам'ятки України. 1994. № 3–6. С. 92–105.
32. *Гайдабура В. М.* Театр, захований в архівах: Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі. Київ: Мистецтво, 1998. 244 с.
33. *Гінда В.* Спогади ветерана копаного м'яча. URL: <https://zbruc.eu/node/19855>.
34. *Гінда В.* Організація спортивного життя в окупованій німцями Україні (1941–1944) / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. 2009. № 16. С. 72–78.

35. *Галаджеев Ф.* Что происходит в оккупированных областях Украины. Уфа: Вид-во АН УРСР, 1942. 22 с.
36. *Жосан О. Е.* Шкільна навчальна література в Україні під час німецької окупації 1941–1944 // Наукові записки Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2013. С. 9–14.
37. *Задорожна Л.* Стан Української освіти в період німецької окупації. 1941–1943 рр. // Історія в школі. 1999. № 11–12. С. 23–29.
38. *Кучер В., Стефанюк Г.* Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 392–412.
39. *Косик В. М.* Німецька шкільна політика в Рейхкомісаріаті Україна (1941–1944) // Визвольний шлях. 1994. Кн. 3. С. 25–37.
40. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. 684 с.
41. *Коваленко І. М.* Цілі та методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах. 1943. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/15574/>.
42. *Круглов А. І.* Енциклопедія Голокосту. Київ: Єврейська Рада України, 2000. 224 с
43. Культура в роки війни: період окупації. Навчально-методичний посібник / Укладач О. Е. Жосан. Кіровоград: КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського», 2015. 100 с.
44. *Король В. Ю., Удовик В. М.* Історіографія німецько-фашистського окупаційного режиму на території України під час Великої Вітчизняної війни // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія Історія. 2003. № 68–70. С. 96–98.
45. *Клименко О.* Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Тернопільський округ). Харків: Ранок, 2012. 287 с.

46. *Курилишин К. М.* Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження: у 2-х т. Львів, 2007. Т. 2. 592 с.
47. *Луцький О.* Культурне життя в роки війни. Історія України. Київ, 1996. С. 321–325.
48. *Луцький О.* Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 1997. № 3–4. С. 194–225.
49. *Лисенко О. Є.* Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. Методологія. Історіографія. Джерелознавство // Український історичний журнал. 2011. № 4. С. 165–194.
50. *Ленська В. В.* Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. 1990. № 10. С. 81–85.
51. *Левченко Ю. І.* Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України (1941–1944 рр.). Монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 402 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25258/Levchenko.pdf?sequence=1>
52. *Марущенко О.* Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни. Питання методології та історіографії. Київ, 2006. С. 83–124.
53. *Офіцинський В.* Дистрикт Галичина (1941–1944). Історико-політичний нарис. Ужгород: Гражда, 2001. 143 с.
54. *Подольський А.* Уроки минулого. Історія Голокосту в Україні. Київ: Вид-во «Сфера», 100 с.
55. Про злочинства німців на території Львівської області. Київ: Укрдержвидав, 1945. 34 с.
56. *Потильчак О. В.* Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944):

політика і практика агресора. Київ: ТОВ «Міжнародна фін. агенція», 1998. 36 с.

57. *Петрова П. А.* Німецький окупаційний режим і освітня система на Поділлі (1941–1944 рр.) // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2008. Вип. 378–379. С. 58–61.

58. *Петрова А. І.* Національно-культурна політика окупаційної влади на території Західного Поділля (1941–1944) // Матеріали III Волинської історико-краєзнавчої конференції. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 198–200.

59. *Патриляк О., Боровик М. А.* Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. С. 174–177.

60. *Паламарчук Л.* Фашистський розбій на Україні. Уфа: Укрвидав, 1943. 48 с.

61. *Рибальченко Р. К.* Підкови на снігу: спогади про війну, враження. Харків: Курсор, 2006. 285 с.

62. *Савіцький Р. П.* Нацистська окупація Галичини в 1941–1944 рр. (Джерелознавчі студії радянського періоду). Огляди джерел та документальні нариси // Наукові записки. Збірник. Вип. 31. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. 161 с.

63. *Степовий О.* Правда про Україну. Львів, 1941. 36 с.

64. *Сталин Й. В.* О Великой Отечественной Войне Советского Союза. Москва: Воениздат, 1948. 208 с.

65. *Стасюк О.* Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.

66. *Салата О. О.* Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті Україна та зоні військової адміністрації (1941–1944 рр.) Донецьк: Норд-Прес, 2010. 316 с.

67. *Ступарик Б.* Шкільництво Галичини в роки Другої світової війни // Вісник Прикарпатського університету. Вип. 7. Івано-Франківськ, 2002. С. 108–113.
68. *Стефанюк Г. В.* Етнополітичні процеси в Західній Україні в роки Другої світової війни: Джерела та історіографія. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 60 с.
69. *Сумрач О.* Дні кривавих свастик: греко-католицька церква в період окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.). Львів: СПОЛОМ, 2005. 176 с.
70. *Стоколос Н. Г.* Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхкомісаріату «Україна» в 1941–1944 рр. // Український історичний журнал. 2004. № 3. С. 91–111.
71. *Ткаченко М.* Функціонування українських музеїв під час німецької окупації 1941–1944 рр. // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». 2001. № 11. С. 122–132.
72. *Титоренко Д. М.* Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації). Львів–Донецьк, 2014. 442 с
73. *Удовик В.* Питання культурної політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2005. Вип. 9. Ч. II. С. 327–334.
74. Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси у 2-х кн. Кн. 1 / Ред. кол. Смолій В. А., Боряк Г. В., Левенець Ю. А. та ін. Київ, 2010. 697 с.
75. Україна у Другій світовій війні: погляд ХХІ ст. Історичні нариси: у 2-х кн. / Ред. О. Є. Лисенко. Київ–Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. 368 с.
76. *Черняков Б. І.* Періодична преса на окупованій території України // Наукові записки Інституту журналістики. 2005. Т. 18. С. 131–158.

77. *Черняков Б. І.* Окупаційна і легальна преса в Україні 1941–1944 рр. 2005. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chv_okupatsiina.pdf

78. *Чернущенко А. А.* Боротьба трудящих Чернівецької області проти німецько-фашистських окупантів у період Великої Вітчизняної війни. 1951. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainskyi_istorychl/1959_N4.

79. *Юрчук Б. С.* Культурне життя Західної України в період нацистської окупації // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 131.

80. *Юрчук Б. С., Гаргаун Я. І.* Consequences of the cultural policy of the nazi government in Western Ukraine. // Могилянські читання – 2023. Всеукраїнська науково-практична конференція. «Становлення сучасної української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 202.

81. "73 роковини «Просвіти» // Наші дні. – 1942 – № 2. – С. 14.

82. "750 вистава Українського театру у Львові // Краківські вісті. – 1944 – № 1.

83. *Антонюк, Н.* (1997). "Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939 - 1944 рр.): за матеріалами періодичної преси". Львів: 232 с.

84. *Боляновський, А.* (1998). "Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках". Вісник Львівського університету. Серія історична, № 33, с. 186–194.

85. *Офіцинський, В.* (2001). "Дистрикт Галичина (1941-1944)". Ужгород.

86. *Ветров, І.* (2005). "Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації (1941–1944 рр.)". Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал, № 3/4, с. 194–207.
87. "Видання «Українського Видавництва» // Краківські вісті – 1944 – № 128.
88. "Вислід Першого Краєвого Конкурсу Хорів у Львові // Львівські вісті. – 1942 – № 172.
89. *Драган, М.* (1942). "Виставка Спілки український образотворчих митців". Наші дні, № 2, с. 9.
90. "Енциклопедія українознавства" – Париж, 1980 – Т. 9. – С. 3405.
91. "З життя краю // Українська дійсність. – 1942 – № 12.
92. "З питань української державності // Ідея і Чин. – 1941 – № 4.
93. "За духову спільноту // Тернопільський голос. – 1942 – № 2.
94. "Званеві школи Коломийської округи // Воля Покуття. – 1943 – № 10.
95. "Здобутки спортивного життя // Краківські вісті. – 1941 – № 188.
96. *Коваль, М.* (1993). "Доля українською культури за «нового порядку (1941–1944 рр.)". Український історичний журнал, № 12, с. 15–38.
97. Конкурс для аматорських гуртків // Краківські вісті. – 1942 – № 122.
98. Конкурс українських хорів // Львівські вісті. – 1942 – № 172.
99. *Косик, В.* (1993). "Україна і Німеччина у Другій світовій війні". Львів: 684 с.
100. *Кубійович, В.* (1975). "Українці в Генеральній Губернії 1939-1941". Буенос-Айрос: 664 с.
101. "Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали". Київ: Наукова думка, 1995. – 748 с.
102. *Дуда Г.* "Моє рідне Старе Село на Любачівщині". Вісник Любачівщини. № 6, Львів, 2002. 112 с.

103. *Гудь Б.* "Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект". Харків: Акта, 2011. 478 с.
104. *Гай-Нижник П.* "ОУН(б) за умов нової військово-політичної дійсності на теренах України (1942 – початок 1950-их рр.)". *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944–1953)*. Banská Bystrica, 2019. С. 132–151.
105. *Нрусиук Г.* "Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948". Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. 424 с.
106. *Кубійович В.* "Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941: історія Українського Центрального Комітету". Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. С. 79.
107. *Ленартович О. Ю.* "Організація пропагандистської діяльності ОУН-Б у 1940–1950-х рр.". Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. 2009. С. 236–240.
108. *Лисенко О. Є., Марущенко О. В.* "Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії: бібліографічний покажчик". Київ – Івано-Франківськ, 2003. 124 с.
109. Жовківщина. "Історико-мемуарний збірник". Відп. ред. М. Литвин. Жовква; Львів; Балтимор: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. Т. 3. С. 206.
110. *Мірчук П.* "Українська повстанська армія 1942–1952". Мюнхен: Цицерон, 1953. 319 с.
111. *Мотука Г.* "Ukrainska partyzanka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii". Warszawa, 2006. 672 s.
112. "На чатах. Журнал для молоді. Рік 1, ч. 1". Крайовий осередок пропаганди ОУН, 1946. 64 с.

113. "ОУН в 1941 році: документи". Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. У 2-х т. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. Ч. 1. 336 с.

114. "ОУН в 1941 році: документи". Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. У 2-х т. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. Ч. 2. 281 с.

115. *Пагіря О.* "ОУН та УПА в контексті визвольних рухів: спроба компаративного аналізу". Новітня доба. Гол. ред. М. Романюк; НАН України, Інститут країнознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 7. С. 150–178.

116. *Посівнич М.* "Военно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках". Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 258.

117. "Літопис УПА. Т. 40 Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина: документи і матеріали". Ред. П. Й. Потічний. Торонто: Літопис УПА, 2004. С. 14.

118. *Примаченко Я.* "Антиколоніальний дискурс ОУН/УПА в сучасному українському контексті боротьби за українську ідентичність". Український історичний збірник. Вип. 17. 2014. С. 328–338.

119. *Роман В.* "Моя праця і боротьба (спогади члена ОУН)". Мюнхен, 1983. С. 55.

120. *Романюк М.* "Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського округного Проводу ОУН". Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 331–353.

121. *Романюк М.* "Створення та діяльність Золочівської округи ОУН (1937–1941)". Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С. 347–363.

122. *Сергійчук В.* "Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН та УПА". Вид. 3-є, доп. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. 240 с.

123. *Стасюк О. Й.* "Підпільні друкарні ОУН (1941–1953 рр.)". Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. 295 с.
124. "Командир групи УПА-Південь полковник «Батько»: Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини". Упоряд. Г. Грабець; ред. Ю. Судин. Коломия: Вік, 2001. С. 84.
125. "Tygodnik Powszechny. № 13". Під ред. Р. Mucharski. Krakow, 2014. 164 с.
126. *Василевський-Путко І.* "У лісах Любачівщини". Вісник Любачівщини. № 15. Львів, 2007. 96 с.
127. *Веденєєв Д.* "Повстанська розвідка діє точно і відважно...". Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. Київ, 2006. 568 с.
128. "Відродження. 9 жовт". Під ред. Я. Каліка. Жовква, 1993. 4 с.
129. *В'ятрович В. М.* "Друга польсько-українська війна. 1942–1947". Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
130. Юрчук Б., Гаргаун Я. Культурна політика нацистської влади на землях Західної України. // Старожитності Лукомор'я, 2023. № 6. С. 61–69.

Дисертації та автореферати

131. *Боляновський А. В.* Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 рр.: дис.. канд. іст. наук: 07.00.02. Львів. Нац. Ун-т І. В. Франка. Львів, 1999. 250 с.
132. *Гордієнко В. В.* Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1999. 189 с.
133. *Іванов С. С.* Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр). Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Острог, 2017. 20 с.

134. *Полянський Ф. І.* Окупаційний режим і рух опору на Тернопіллі (1941–1944 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2009. 19 с.

135. *Поїздник І. І.* Відносини між Греко-католицькою та Римокатолицькою церквами на українсько-польському порубіжні (1939–1946 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. НАН України, Ін-т історії НАН України. Київ, 2007. 251 с.

136. *Стефанюк Г. В.* Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 215 с.

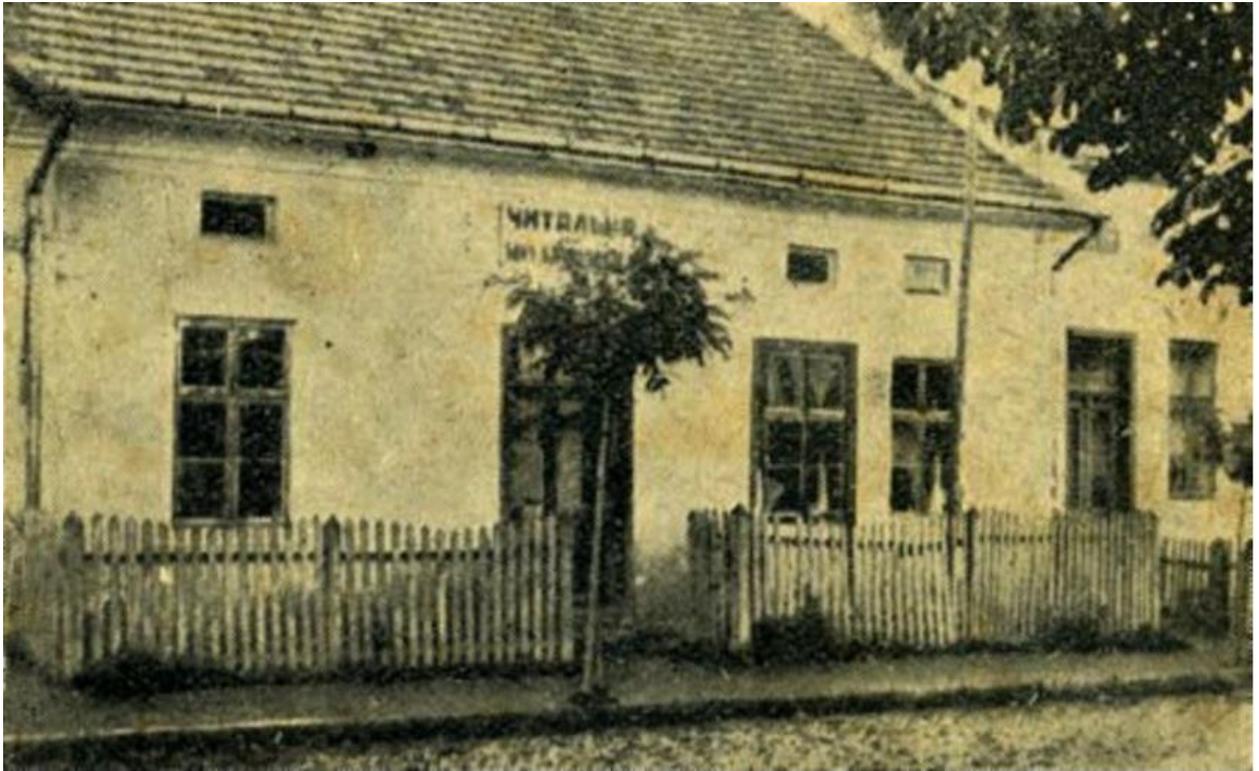
ДОДАТКИ

Додаток 1

Часопис «Львівські вісті»

URL: https://libraria.ua/static/cover_images/Lvivski%20visti%201941-1944/19410801_000/MASTER/00001.jpg.

Відновлення читальні «Просвіта»

URL: <http://vilne.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/03112.jpg>.

Додаток 3

Кокарда Baudienst, Баудінст, Українська служба Батьківщині з тризубом
(1942)

URL: <https://st.violity.com/auction/big/auctions/15/24/20/7/152420726.jpg>.

Часопис «Рідна земля»

URL: <https://chtyvo.org.ua/content/covers/60173fab26baaa2ea5cb0e3287583269.jpg>.

«Mein Kampf» (Моя боротьба) Адольфа Гітлера

URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/30/Mein_Kampf_dust_jacket.jpeg/330px-Mein_Kampf_dust_jacket.jpeg.

Додаток 7

Виставлені на загальний огляд газети і пропагандистські афіші

URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/images/large/d2dcea33-45bb-410d-ae95-dd19a805d0ea.jpg>.

Додаток 8

Періодизація утвердження нацистської пропаганди

Рік	Подія
1933	Створення Міністерства пропаганди та початок цензури ЗМІ
1933–1945	Активна пропаганда через радіо, газети, кіно та книги
1933–1945	Заборона незалежних та критичних ЗМІ
1933–1945	Систематична пропаганда ідеології НСДАП та расових теорій
1939–1945	Маніпуляція історичними фактами для відображення «правди»
1941–1945	Пропаганда «Остаточного розв'язання єврейського питання»

Складено автором за: Нацистська пропаганда // Енциклопедія Голокосту. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda>.

Додаток 9

Перший Конгрес Українських Націоналістів у Відні, 1929 рік

URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/6/60/Перший_Конгрес_Українських_Націоналістів.png.

Олег Ольжич

URL: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e5/Olzhych.jpg>.

Підпільний журнал «Літературна Україна»

URL: https://esu.com.ua/images/article_images/17tom/tom16_2832.jpg.

Підпільні видання під час німецької окупації Західної України

Назва	Дата створення та видання	Характеристика
Газета «Дзвін»	1942	Орган Організації українських націоналістів (ОУН). Висвітлювала актуальні події окупаційного періоду та закликала до боротьби проти окупантів
Журнал «Вісник Української визвольної боротьби»	1943	Орган Української повстанської армії (УПА). Публікував реальні повстанські звіти, аналізував політичну ситуацію та закликає до національного спротиву
Газета «Боротьба»	1942	Орган антифашистського опору. Акцентувала увагу на злочинності окупаційної влади та закликала до збройного опору

Складено автором за: Дзвін (Кривий Ріг) // LIBRARIA – Цифровий архів періодики. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/334/>.

Агітаційні матеріали та їхнє використання

Тип матеріалу	Характеристика
Листівки	Розповсюдження антиокупаційних закликів та інформації про події, сприяння мобілізації населення
Афіші	Ілюстровані матеріали, що підсилювали емоційний зв'язок з аудиторією та акцентували увагу на певних аспектах опору
Стіннівки	Інформаційні повідомлення та агітаційні заклики, розміщені на видному місці на вулицях та в громадських приміщеннях

Складено автором за: Конюхов С. Особливості діяльності Організації українських націоналістів на території Любачівського повіту в 1939–1945 роках // Науково-практичний журнал «Архіви України». Вип. 3. № 328 (2021). С. 112–130. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2021.328.112>.

Додаток 15**Руїни Львова під час війни**

URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2018-byrneiko-standard-level/ukraine-history-10-class-2018-byrneiko-standard-level.files/image207.jpg>.

Журнал «Вільна українська школа»

URL: <http://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2017/09/Untitled.FR12-0002-720x400.jpg>.

Додаток 17

Методи надання освіти та культурної інформації

Методи	Наслідки та результати
Таємні освітні установи	Збереження освіти національної ідентичності та мови
Підпільні видання та газети	Інформування громадян про важливі події та історичні факти
Культурні та освітні заходи	Сприяння формуванню національної свідомості та обміну культурними цінностями
Використання технічних новацій	Посилення ефективності та швидкості поширення інформації

Складено автором за: ОУН в 1941 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова; ред. С. Кульчицький ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2006. 336 с.
 URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/oun41/text.pdf>.

Типи освітніх матеріалів

Тип	Приклад
Підручники	«Історія України у боротьбі за незалежність»
Посібники	«Тактика героїчних походів»
Агітаційні листівки	«Спільно за вільну Україну!»
Інтерактивні навчальні ігри	«Герої вітчизняної війни»
Аудіозаписи лекцій	«Бій за волю та незалежність»

Складено автором за: Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: (1939–1953) / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів, Л. Батрак-Плодиста, Ю. Сливка, Л. Федоришин; ред. кол.: Ю. Сливка (відп. ред.), Т. Галайчак, О. Луцький. НАН України. Інститут українознавства ім. І. І. Крип'якевича. Київ: Вид-во «Наукова думка», 1995. 750 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015261>.

Додаток 19

**Київські артисти виступають перед танкістами 3-го Українського
фронту**

URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2018-byrneiko-standard-level/ukraine-history-10-class-2018-byrneiko-standard-level.files/image208.jpg>.